LUND UNIVERSITY

Svenska jordnaturer 1718–1865

En kvantitativ översikt

Lindgren, Mattias

2021

Document Version:
Other version

Link to publication

Citation for published version (APA):
Lindgren, M. (2021). *Svenska jordnaturer 1718–1865: En kvantitativ översikt*. (Lund Papers in Economic History; No. 2021:220).

Total number of authors:
1

General rights
Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.
• Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
• You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
• You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: https://creativecommons.org/licenses/

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Download date: 12. Oct. 2026

Lund Papers in Economic History

No. 220, 2021

Svenska jordnaturer 1718-1865
En kvantitativ översikt

Mattias Lindgren

DEPARTMENT OF ECONOMIC HISTORY, LUND UNIVERSITY

Lund Papers in Economic History
ISRN LUSADG-SAEH-P--21/220-SE+64

© The author(s), 2021

Orders of printed single back issues (no. 1-65)
Department of Economic History, Lund University
Postal address: P.O. Box 7083, S-220 07 Lund, Sweden
Telephone: +46 46 2227475
Telefax: +46 46 131585

Full-text electronic issues (no. 58, 60, 61, 66--)
www.ekh.lu.se

Lund Papers in Economic History are published by the Department of Economic History, Lund University, Sweden. This series replaces the former series under the title *Meddelande från ekonomisk-historiska institutionen, Lunds universitet*. The change of name reflects the orientation of the series towards an international readership. The series is multilingual, but the majority of the working papers appear in English.

Lund Papers in Economic History are published as occasion arises, not at fixed intervals. Printed issues are distributed to libraries. From 1999 and onwards, full-text electronic issues are also available on *www.ekh.lu.se.* Those who would be interested in receiving information by email on new issues of **Lund Papers in Economic History** are requested to send an email message to *Lund.Papers@ekh.lu.se.*

LUND
UNIVERSITY

Svenska jordnaturer 1718–1865

En kvantitativ översikt

Mattias Lindgren[*]

Abstract

The legal status of land had important consequences in pre-industrial societies, and Sweden was no different. Here land was broadly divided into the three categories of free-hold, crown land and noble land, which, in turn, were divided into several sub-categories, each with its own legal and practical consequences. In this paper I present, for the first time, a comprehensive dataset for 17 such sub-categories, for the period 1718-1865. The data describe how much of the land, in terms of tax-assessment units (*mantal*), belonged to each of these categories. The data is a based on a synthesis of the existing data compilations already available. The data, available for download, also include detailed meta-data that describe the source for each observation. The data will, amongst other things, allow us to estimate the size of electorate to the farmers estate and give a more detailed picture of the rise of the farmer class.

Keywords: land ownership; 18th century; 19th century; Sweden; agrarian history; database
JEL codes: N23

[*] The research was mostly done while employed as a lecturer at Stockholm University, department of Economic History. Contact: mattiaslindgren7@gmail.com Thanks to Mats Olsson, Ulf Jonsson, Janken Myrdal, Stina Malmén and participants at the higher seminars at Economic History at Stockholm University and Lund University for their comments.

1. Inledning

Om vi på 1780-talet skulle besöka Bärfendals socken i mellersta Bohuslän så skulle vi bland annat hitta de båda bönderna Nils Eriksson och Lars Hansson. Trots att de båda var bönder och nära nog var grannar så var deras livsvillkor högst olika. Medan Nils innehade skattejord så satt Lars nämligen på frälsejord.[2]

Denna skillnad i *jordnaturen* hade vittgående konsekvenser. Skattebonden Nils satt betydligt säkrare på sin jord, jord som han i någon mening ägde. Lars, å sin sida, arrenderade bara sin jord från ägaren av Åby gods, och denne godsägare kunde i princip avhysa Lars om han så ville. Skillnaderna slutade inte där. Båda bönderna var skyldiga att prestera diverse skatter, avgifter och arbetsplikter, något som vi kan kalla *räntor,* däri fanns ingen skillnad. Sammansättningen av dessa räntor skilde sig emellertid mycket åt mellan de båda bönderna. Nils räntor bestod huvudsakligen av olika typer av skatter som var relativt välreglerade och förutsägbara. Lars betalade förvisso också vissa skatter till kronan, men framför allt hade han skyldigheter till godsägaren i Åby, inklusive betydande dagsverksskyldigheter på Åby säteri. Dessa skyldigheter var betydligt mer oreglerade och oförutsägbara än Nils skatteplikter.

Räntetrycket, i vid mening, utvecklade sig också olika för skattebönder och frälsebönder. Olsson (2005) har räknat samman alla skatter, avgifter och arbetsplikter som olika typer av bönder i Skåne hade att betala. Han fann att skatteböndernas räntetryck succesivt minskade under 1700-talet och 1800-talet, från ca 30% av produktionen år 1720 till ca 8% år 1900. För frälsebönderna däremot så skedde ingen sådan minskning, utan deras sammanlagda skyldigheter låg konstant kring dryga 30%. Det är troligt att en liknande skillnad fanns mellan bönder som Nils och Lars.

Eftersom nu Nils, såsom varandes en skattebonde, satt säkrare på sin jord och hade både lägre och mer förutsägbara räntor så skulle man kunna hävda att hans incitament till investeringar var bättre jämfört med frälsebonden Lars. Huruvida detta verkligen ledde till att Nils produktivitet utvecklade sig bättre än Lars skall jag låta vara osagt, men om vi tittar på skånska skattebönder så verkar de faktiskt haft en bättre produktivitetsutveckling än frälsebönderna i samma län (Olsson och Svensson, 2010).

[2] Informationen om Nils (i Hästhagen) och Lars (i Östebo Sörgården) bygger huvudsakligen på mantalslängderna för Bärfendals socken år 1785 samt Ernby (2006).

Vid sidan av alla dessa ekonomiska skillnader så fanns det också skillnader i de politiska rättigheterna. Nils hade rätt att både rösta och bli vald till bondeståndet, medan en frälsebonde som Lars saknade dessa båda rättigheter.

Vid sidan av skattejord och frälsejord så fanns också kronojord. Detta var jord som ägdes av kronan och utarrenderades till bönder. Dessa kronobönder hade villkor som mer liknade de som skattebönderna hade och mindre de som frälsebönderna hade, men besittningsrätten var likväl inte likvärdig med skatteböndernas.

Dessa tre huvudtyper av jordnaturer, skattejord, kronojord, och frälsejord, delades in i en rikhaltig flora av undergrupper. Lars Hansson kan tjäna som exempel på en sådan undergrupp. Han arrenderade alltså sin frälsejord från ägaren av Åby gods. I de flesta fall skulle godsherren varit en adelsman eller adelsdam, men så var det inte här. Godsägare var istället den Hvitfeldska stiftelsen, vars inkomster gick till stipendier för gymnasiestudenter. Denna stiftelse förvaltades av kronan, som arrenderade ut Åby gods till en viss Samuel Virigin. Denne Samuel satt på Åby säteri och förvaltade säteriet och all den underlydande frälsejorden. Så även om Lars Hanssons jord var en slags frälsejord, så skulle en noggrannare klassificering vara *gymnasiehemman av frälse natur*.

Som vi har sett hade jordens natur vittomfattande konsekvenser, vilket var särskilt viktigt i ett förindustriellt där jorden var resursen framför andra. Det är således av stort intresse att veta hur vanliga de olika jordnaturerna var vid olika tidpunkter. Det saknas dock en samlad, kontinuerlig och detaljerad statistik över hur dessa fördelat sig över tid. Det är detta gap som denna artikel fyller.

Om vi nu vill mäta hur mycket jord som hörde till de olika kategorierna så inställer sig dock frågan hur vi skall mäta ”mängden” jord. Ett sätt skulle naturligtvis kunna vara att mäta *arealen* jord i de olika kategorierna. Det finns dock ett antal problem med en sådan metod. Källläget tillåter oss inte att göra detta på ett enkelt sätt. Ett ytterligare problem är att bonden kontrollerade ”jord” av väldigt olika slag: en del jord var hans helt egna, medan annan bara var brukningsandelar i samägd jord. Till den förstnämnda kategorin hörde främst åkrar och ängar, och till den senare hörde utmarker av olika slag, utmarker som ofta utgjordes av betesmark, skogar och mer obrukbar mark. Jordens förmåga till avkastning varierade naturligtvis också. Av dessa skäl så kommer jag inte fokusera på arealmått i denna artikel.

Ett annat sätt att mäta är att titta på *antalet bönder* som innehade jord av de olika slagen. Detta angreppssätt skulle vara användbart om vi vill skatta antalet röstberättigade. Detta skulle nog låta sig göras utifrån primärmaterialet, men det skulle kräva en allt för stor arbetsinsats, så även denna metod får vänta till en annan artikel.

Det vanliga måttet i det här sammanhanget är i stället fördelningen av *mantalet.* Mantalet var ett mått på en gårds skattekraft och varje gårds jord hade ett tillsatt mantalsvärde. Lars Hanssons gård bestod exempelvis av ½ mantal frälsejord, medan Nils Eriksson hade 3/8 mantal skattejord. En gård på ett helt mantal var en gård som, när den en gång mantalssattes, hade bedömts producera tillräckligt för att skatta för ett hushåll. Produktionsförmågan som låg till grund för detta berodde naturligtvis bara delvis på jordarealen: ett hektar bördig jord producerade mer än ett hektar stenig jord, och investeringar i jorden kunde höja produktionen ytterligare.

Den ursprungliga mantalssättningen skedde ofta under 1600-talet och mycket kunde ha hänt med produktionsförmågan sen dess. Nyodlingar och andra investeringar ökade produktionsförmågan utan att det påverkade det en gång satta mantalet. Mantalet är således ett ganska imperfekt mått för den period jag tittar på här, men det är det bästa vi har och vi kan använda det till att gissa både arealer och antalet brukare på de olika jordnaturerna.

Mantalsstatistik för hela riket finns förvisso redan och det finns gott om nedslag för enskilda år. Det finns också översiktliga sammanställningar varav den mest citerade antagligen är Heckschers (1935) sammanställning över skatte, krono och frälsejord för perioden från Gustav Vasa till och med 1878. Han presenterar dock bara siffror för ett fåtal år och han redovisar heller inga av de många underkategorier som fanns. En annan mer detaljerad översikt utgörs av Myrdal (1996) som illustrerar hur fördelningen mellan jordkategorierna förändrats över tid. Men hans ambition är framförallt att approximativt illustrera och diskutera de långsiktiga förskjutningarna. Jordfördelningen redovisas därför bara med en översiktlig figur, och det saknas en tabell med mer exakta siffor. Gadd (2020), slutligen, har gjort en rekonstruktion av mantalsfördelningen länsvis. Rekonstruktionen fokuserar dock i första hand på år 1700, även om andra år diskuteras.

Samtidigt finns det alltså detaljerade sammanställningar för enskilda år. Ingen har dock sammanställt dessa källor på ett konsekvent sätt för en längre period, inkluderat fler än de tre huvudkategorierna, fört en källkritisk diskussion, och tillgängliggjort resultatet i en sammanfattande tabell.

Min ambition är således helt enkel att göra just detta. Jag kommer presentera en samlad tabell över mantalsfördelningen för de tre jordnaturerna samt för några av de viktigaste underkategorierna. Datan täcker perioden 1718 -1865, men för vissa variabler så inkluderar jag hela perioden 1700-1885.

Mantalsdatan jag presenterar kan naturligtvis användas för en rad ändamål. Jag kommer dock att framförallt att fokusera på tre: att analysera den politiska rösträtten till

bondeståndet, analysera förutsättningarna för investeringar i jordbruket, samt att illustrera de ofrälses frammarsch. Att jag fokuserar på tre specifika användningsområden betyder naturligtvis inte att datan inte kan användas för andra typer av analyser, men det ger mig tre konkreta exempel som hjälper mig att förtydliga exakt vad det är jag hoppas kunna fånga med siffrorna, vilket i sin tur tydliggör hur jag skall närma mig källmaterialet. Mer om detta senare.

För den politiska rösträtten är fördelningen mellan jordnaturerna avgörande eftersom det endast var viss jord som gav innehavaren rösträtt. Mantalsfördelningen mellan jord som gav rösträtt och övrig jord låter sig förvisso inte utan vidare omvandlas till antal personer i de olika kategorierna. Men genom att kombinera mantalssiffrorna med antaganden om antal bönder per mantal så går det ändock att göra kvalificerade gissningar, vilket är mer än vad som finns i nuläget.

Förutsättningar för att investera skiljde de sig åt mellan de olika typerna av jord, dels på grund av att besittningsrätten skiljde sig åt, dels genom att räntetrycket var, eller kom att bli, olika. Huruvida mer ”investeringsvänliga” jordkategorier dominerade, eller blev vanligare, är därför ett intressant mått på utveckling, även om mantalsfördelningen är ett imperfekt mått och även om vi inte skall överdriva de systematiska skillnaderna i investeringsvänlighet mellan jordtyperna.

Vad gäller de ofrälses frammarsch så möjliggör datan att på ett mer övergripande sätt illustrera denna förändring. För alla dessa ändamål så öppnar datan också upp bättre möjligheter för internationella jämförelser.

Innan jag presenterar själva datan, och diskuterar vad den kan säga om mina tre användningsområden, så kommer jag först ge en mer ingående bakgrund till mantalet som en måttenhet och de olika jordnaturernas särdrag, för att sedan diskutera källor och metod. Datan presenteras i en tabell på slutet men den finns också tillgänglig som ett exceldokument, med metadata.[3]

[3] Se Lindgren (2021), samt appendix till detta paper.

2. Mantal

Mantal var ett mått på en gårds kapacitet att generera skatt och det var ett centralt för att mäta jordinnehav. Hade en gård *ett mantal* innebar det ursprungligen att gårdens jord förmådde försörja *ett* bondehushåll och att det skulle skatta för ett sådant (Gadd, 2000, sid 65–66). Det var under 1600-talets början som Sveriges jordbruk började mantalssättas: kronan gjorde upp längder där varje jordbruksfastighet, hemman, fick ett mantalsvärde. Ursprungligen motsvarade i allmänhet en gård, med ett hushåll, och en produktionsenhet, ett mantal.

Tanken var just detta, att varje bondehushåll skulle ha så mycket jord att det kunde försörja sig, och betala sin givna skatt. *Ett* mantal var därför den övre gränsen för en gårds jordinnehav, om man nu inte hörde till adeln då man kunde ha flera mantal. Samtidigt fick en gård inte ha för lågt mantal, för då skulle den inte kunna bära sig (Olsson, 2005, sid 29). Med tiden skedde klövs många hemman alltmer så att det blev allt vanligare att en gård omfattade delar av ett mantal samtidigt som reglerna mot allt för låga mantal kom att luckras upp.

Vid mantalssättningen var åkerarealen bara en av flera faktorer som påverkade en gårds ”bärkraft”. Jordens bördighet var en annan viktig faktor, likaså om det fanns andra produktiva resurser som hörde till gården. Antalet hektar odlad åker per mantal kunde därför variera en hel del, beroende på lokala faktorer. I Halland år 1740 så motsvarade ett mantal i snitt dryga 7 hektar odlad åker i Lindome socken, medan i Grimeton socken så var snittet nästan 11 hektar (Wiking-Faria, 2009, sid 144). I Skåne var motsvarande siffra 10 till 30 hektar (Olsson, 2005, sid 29).

Ägde man mantalssatt jord så ägde man inte bara plöjd åker utan också andra typer av jord. Ängen, som producerade hö för vinterfoder, utgjorde ofta en större areal än åkern (Gadd, 2000, sid. 111). Åkern och ängen ägdes så gott som alltid av den enskilda gården. Vid sidan av dessa jordtyper så fanns också utmarker som kunde innehålla både betesmark, skog och andra jordtyper. Utmarkerna var oftast samfällt ägda, vilket betydde att de ägdes tillsammans med de andra gårdarna i byn eller, ibland, ägdes av en del av gårdarna i byn. Dessa marker utnyttjades alltså gemensamt och det fanns regler vad den enskilde brukaren hade för rättigheter och skyldigheter. Mantalet angav hur stor andel man hade i dessa gemensamma resurser (Granér, 2002).

Större gemenskaper kunde också äga utmarker, såsom sockenallmänningar, häradsallmänningar och landsskapsallmänningar. Alla utmarker var dock inte gemensamt

ägda, utan ibland kunde delar av den vara uppdelade på enskilda ägare, något som kom att bli allt vanligare med tiden (Granér).

I princip all landyta i södra Sverige hörde till hemmansägare på detta sätt, enskilt eller samägt, oavsett om det var åker, äng eller utmarker. I Dalarna och norra Sverige var det dock så glesbefolkat att det fortfarande fanns obebyggt land som inte hörde till något hemman. Sådan jord var alltså, i någon mening, ett ingenmansland (Gadd, 2000, sid. 139–140).

Över tid försvagades alltså den ursprungliga länken mellan mantal och skattekraft. En gårds bärkraft kunde både minska och öka över tiden, men det vara bara ibland som detta ledde till att mantalet justerades. Produktionsförmågan kunde öka genom nyodling och andra investeringar. Från 1700 och framåt så var nyodlingen periodvis omfattande och skedde både genom uppodling av tidigare ängsmark, relativt nära gården, eller genom att bryta helt ny mark i utmarkerna eller, i norra Sverige, i det ”ingenmansland” som ej ens var allmänning.

I vissa fall skapades nya gårdar som skattlades vilket innebar att rikets totala mantal ökade. Efter 1700 tycks detta dock mest ha förekommit i norra Sverige (Gadd, 2000, sid 205–206, samt Granér). I södra Sverige, under 1700- och 1800-talet, så innebar nyodling i de flesta fall däremot att de nyodlade åkrarna räknades in under de befintliga mantalen. Åkerarealen för en gård ökade därmed (på bekostnad av gårdens ängar och utmarker) utan att gårdens mantal ökade. Det betydde i sin tur att arealen åker per mantal ökade. I exempelvis Lindome socken, i Halland, så nära nog fördubblades den besådda åkerarealen per mantal från 1740 till 1860 (Wiking-Faria, 2009, sid 144).

Samtidigt var det allt vanligare att hemman splittrades upp på flera gårdar, exempelvis vid arvskifte (Gadd, 2000, sid 66). De nyuppkomna gårdarna fick därmed dela upp den ursprungliga gårdens mantal mellan sig. Gården som hörde till Lars Hanson, frälsebonden i Bärfendal, var exempelvis en del av hemmanet Östebo Sörgården. På samma hemman fanns även en annan gård, förestådd av Olof Hansson. Båda hade de ett halvt mantal var, så det är troligt att hemmanet en gång i tiden hade bestått av en gård, på ett mantal.

Denna så kallade hemmansklyvning underlättades naturligtvis om en gård hade utökat sin åkerareal med nyodling. På så sätt kunde antalet gårdar per mantal öka, precis som åkerarealen, även om det på intet sätt var nödvändigt att dessa processer gick hand i hand. Eftersom dessa båda processer kunde gå olika fort på olika platser, och utan justering av mantalet, så försvagades över tiden den ursprungliga länken mellan mantal och produktionsförmågan.

Antalet produktionsenheter kunde också öka på andra sätt än genom hemmansklyvning. Genom anläggandet av ett torp så uppkom en ny gård inom ett befintligt hemman, ofta på utmarken och ofta med en mer begränsa areal. Till skillnad mot hemmansklyvningarna så behöll dock den ursprunglige hemmansägaren mantalet som torparen arrenderade (Gadd, 2000, sid 66–86).

En gårds produktionsförmåga kunde också minska. Kanske lades gården helt öde, eller drabbades av andra olyckor som tillfälligt eller permanent minskade dess produktionsförmåga. Här skedde dock justeringar nedåt, så kallade förmedlingar. Dessa gjordes för att en gård skulle överleva en olycka som minskat dess produktionsförmåga. Eftersom skatter och andra utlagor delvis betalades i proportion till mantalet så betydde en förmedling en skattelättnad. En jordinnehavare kunde ansöka om förmedling hos länsstyrelsen som kunde besluta om att minska mantalet. Detta justerade mantal, som ofta kom att permanentas, kallades det *förmedlade* mantalet (Olsson, 2005, sid. 29–32) och det är detta förmedlade mantal som jag kommer att analysera i denna artikel. Men det finns även uppgifter i källorna om det ursprungliga mantalet, kallat det *oförmedlade* mantalet, något jag dock inte kommer att fokusera på i denna artikel.

I princip skulle man kunna tänka sig att mantalet justerades upp då produktionsförmågan på ett hemman ökat. Detta tycks dock inte ha skett (Olsson, 2005, sid 32). Så förutom viss nyskattläggning, som mest skedde i norr, så var nedskrivningar de enda mantalsjusteringar som gjordes, trots att produktionsförmågan generellt sett ökade.

Av denna genomgång så blir det tydligt att vi inte kan anta ett direkt samband mellan mantal och åkerareal, eller mellan mantal och antal gårdar. En berättigad fråga är därför varför vi skall bry oss om mantal överhuvudtaget. Det finns flera skäl till detta, inte minst då mantalet var kopplade till både ett antal skyldigheter och till ett antal rättigheter.

För det första, skattskyldigheten var delvis kopplade till mantalet. Den del av grundskatten som kallades mantalsränta utgick i direkt proportion till mantalet (Olsson, 2005, sid 28). För det andra så fanns det ändå något slags samband mellan åkermark och mantal: om en jordägare brukade fem mantal, som en säteriägare mycket väl kunde göra, eller 1/64-dels mantal, vilket kunde vara fallet efter en långt driven hemmansklyvning, så är det i vart fall en god gissning att den förstnämnda hade fler hektar av odlad åker.

För det tredje, så innebar innehav av mantal att ägaren hade en andel i samfällda resurser. En stor del av Sveriges totala jord var inte odlad åker utan ängar, betesmarker, skog och andra utmarker. Dessa ägdes i stor utsträckning samfällt, som byallmänning, sockenallmänning, häradsallmänning eller till och med landsskapsallmänning. Alla dessa

allmänningar ”ägdes” gemensamt av alla mantalsinnehavare inom respektive område, i proportion till mantalet (Gadd, 2000, sid. 139–140).

För det fjärde så var rösträtten knuten till innehav av mantal. För att en person skulle ha rösträtt så förutsattes i många fall att han, eller hon, besatt mantalssatt jord. Detta var inte minst fallet för valrätten till bondeståndet. I vissa, men långt ifrån alla, fall så graderades dessutom rösträtten efter mantalet: en bonde med ett helt mantal hade då sexton gånger så många röster som en bonde med 1/16-dels mantal (Olsson, sid 68–73, 1948).

3. Jordnaturer, ägare och driftsformer

Den totala mantalssatta jorden i Sverige kunde delas in på en mängd sätt. Det vanligaste sättet var att dela in den efter jordens natur. Jordnaturen bestämde de juridiska villkor som var knuten till *jorden*, oavsett vem som var ägare. Det är dock också möjligt att dela in jorden efter huruvida *ägaren* var en bonde, en frälseperson eller någon annan. Jorden kan slutligen delas in efter driftsform: huruvida jorden drevs i någon form av stordrift eller som familjejordbruk. Jag kommer nu diskutera dessa indelningsgrupper i tur och ordning, men först kommer jag klargöra några grundbegrepp.

3.1 Grundbegrepp

Begreppet jordägare har här använts lite slarvigt och ordet ger intrycket att det till en given jordlott fanns *en* ägare som hade ensam kontroll. Så enkelt var det i allmänhet inte utan det fanns oftast en hel räcka personer som på något sätt hade något slags anspråk eller kontroll över jorden.[4]

En person, eller i vissa fall en institution, kunde göra anspråk jorden på flera olika sätt. Han eller hon kunde exempelvis: (1) ha rätt till de räntor som ålåg jorden; (2) ha besittningsrätt till jorden[5]; (3) vara den som brukade jorden; samt (4) vara den som ”stod bakom plogen”. Det behövde inte vara samma person som hade ränterättigheterna, besittningsrätten och som brukade jorden. Att vara brukare innefattade att man tar ett ansvar för driften i en eller annan mening men det behövde heller inte vara den som brukade jorden

[4] Det följande bygger huvudsakligen på Hill (1991), Carlsson (1947), Heckscher (1935), Myrdal (1996) och Ekeberg (1911).
[5] Jag kommer i det följande att referera till besittningsrätten såsom jordägande, även om det under lång tid fanns betydande inskränkningar i denna äganderätt.

som var den som ”stod bakom plogen”, utan detta kunde ju exv. vara någon annan i brukarens hushåll eller, i fallet med säterier, dagsverksskyldiga bönder.

Jag kommer med *ränta* i det följande mena alla de pålagor som ålåg en viss jordlott. Således innefattar det alla de arrendeavgifter en arrendetagare hade att betala men också alla de skatter som var pålagda en viss jord. Räntan inkluderar inte bara de skatter och avgifter som betalades i pengar och natura, utan också de arbetsinsatser, såsom dagsverken eller körslor, som ålåg jordägaren. Den person eller institution som var mottagare av räntorna kallas räntetagare.

Begreppet arrendator kan också vara värt att förtydliga. Ordet kan måhända föra tankarna till en relativt fattig jordbrukare, med låg social status, men här använder jag det för alla fall där en icke-ägare får tillgång till en resurs mot en återkommande avgift, oavsett var på den sociala stegen detta sker. Det innefattar alltså alla de frälse- och kronobönder som arrenderade sin jord från adeln respektive kronan. Men det inkluderar också exempelvis torpare som arrenderade ett stycke jord från en bonde eller en ståndsperson som arrenderar ett helt gods från en annan ståndsperson.[6]

Det hände också att bönder arrenderade ut sin jord i sin helhet till andra bönder (bondelandbor). Hur vanligt detta var vet vi inte, eftersom det bara framgår indirekt i källorna. Enligt en djupundersökning av skattejorden i Björnskogssocken 1620–1820 så utgjordes 2% av fallen av bönder som arrenderade av andra bönder (Lindström, 2014, sid 64).[7] Det förekom också att jord arrenderades ut i flera led. Om vi tar de Hvitfeldska gymnasiegodsen så förvaltades hela donationen av stiftelsen, som arrenderade ut godsen till ståndspersoner, som arrenderade ut större delen av jorden till frälsebönder, varav några säkerligen arrenderade ut delar av sin jord till torpare eller bondelandbor.

Villkoren skilde sig åt mellan olika typer av arrendatorer. Kronobönderna hörde till de som med tiden fick allt säkrare besittningsrätt och 1789 fick alla kronobönder stadgad åborätt, vilket innebar ärftlig besittningsrätt så länge de skötte sitt hemman (Lindström, sid 48; Dahlberg & Johansson, 1941, uppslagsord ”Åbo”). Kronobönders arrenden var fastlagda i skattelängderna, var tämligen stabila och var väldigt snarlika skatteböndernas skatter (Lindström, sid 64). Frälseböndernas arrenden var däremot inte reglerade på samma sätt.

[6] Länge användes ordet arrendator bara om just sådana högreståndsarrenden. Bönder som arrenderade kallades istället landbor och deras arrende kallades jordlega eller landbolega (Bäärnhielm, 2014, sid 52).
[7] Den sammanlagda brukningstiden av bondelandbor var 8%, en fjärdedel av denna tid utgjordes av bondelandbor som arrenderade av bönder snarare än ståndspersoner.

Andra arrendekontrakt, såsom de bondelandbor jag nämnde ovan, var än mer oreglerade och osäkra (Lindström, sid 65).

Om jorden var skattebefriad, såsom den ypperliga frälsejorden var, så gjorde jordägaren en vinst på sin jord även med ett lågt arrende. Det var därmed inget som hindrade att räntebördan för sådana arrendatorer var samma, eller lägre, än för skattebönder. Olsson (2005) visade att räntebördan i början av 1700-talet mycket riktigt var ungefär samma för frälsebönder som för krono och skattebönder. Var jorden däremot inte skattebefriad så behövde jordägaren göra ett påslag på skatten för att kunna göra en vinst. Räntebördan för sådana arrendatorer bör således ha varit högre än om han ägde samma jord själv (Lindström). Nu fanns det i och för sig andra motiv än vinst att arrendera ut jord, åtminstone för bönder. Det kunde exempelvis vara ett sätt att hålla jordbruket i gång under någon tillfällig transitionsfas då jordägaren själv inte kunde sköta hemmanet (Lindström).

Det normala var att arrendatorn betalade ett fastställt arrende varje år, men även andra former förekom. Vid hälftenjordbruk så betalade arrendatorn i stället en viss andel av skörden, i allmänhet hälften. Jordägaren bestod då inte bara med jorden utan också exempelvis utsädet (Thore, 2001, sid 44–45).

En annan företeelse av stor vikt är det så kallade yngre indelningsverket, som introducerades på 1680-talet. Systemet innebar att skatter från vissa specifika krono- eller skattehemman anvisades till vissa specificerade ändamål eller personer, och det var dessa så kallade indelningshavare som ansvarade för att skatterna samlades in. Exempelvis skulle skatterna från ett så kallat hästhemmanen inte betalas in till kronan, utan samlas in av ett befäl för att försörja hans häst (Ericsson, 2002, sid 131). Skatten från andra hemman kunde samlas in till lönen för en häradshövding eller till hospitalet i en stad.

De flesta bönders skatter var indelta på detta sett och de flesta civila och militära tjänstemännen utanför Stockholm hade sin löning via indelningsverket (Olsson 2005, sid 28). Skatten från vissa hemman samlades dock in av kronan för att exempelvis finansiera centralförvaltningen i Stockholm. Sådana räntor kallades behållna räntor, som alltså stod i kontrast till de indelta räntorna vars användning var fixerade.

En viktig kategori av indelta hemman var de så kallade rusthållen. Innehavaren av ett sådant hemman, kallad rusthållaren, fick skattebefrielse mot att han satte upp en ryttare med häst. Ryttaren hade i allmänhet ett torp på rusthållarens mark och fick på ledig tid vara dräng hos rusthållaren (Ericsson sid 41). ”Indelningshavaren” i det här fallet, det vill säga ryttaren, bodde alltså på det indelta hemmanet. För att se till att resurserna räckte så fick vissa

rusthåll inte bara räntefrihet, utan också räntan från andra hemman som gick under namnet augmentshemman.

Indelningsverket byggde alltså på en fixering av de befintliga skatterna. Till detta kom det ständiga knekthållet som finansierade vanliga fotsoldater. Krono- eller skattebönder inom en så kallad rote, som vanligtvis bestod av sammanlagt två hemman, skulle gemensamt sätta upp och bekosta en fotsoldat (Ericsson, sid 40). De omkostnader de hade för detta var dock något som de hade att besörja utöver den vanliga skatten. Det sågs som en ersättning för att de inte behövde riskera att bli utskrivna (Gadd, sid 46). Knekthållet hörde därför inte formellt till indelningsverket, och reflekteras heller inte i några av de jordkategorier jag kommer diskutera.

3.2 Jordnaturer

Den mantalssatta jorden i Sverige kunde alltså delas in i tre huvudgrupper av jordnaturer: skatte, krono och frälsejord.

- *Skattejorden* var, i någon mening, de enskilda skatteböndernas jord. Brukaren betalade skatt till kronan, vilket var den enda ränta de hade att betala. I normalfallet var kronan alltså ränteägaren medan skattebonden hade besittningsrätten och var den som brukade jorden.
- *Kronojorden* var kronans jord som vanligtvis arrenderades ut till kronobönder. Kronobönderna betalade arrende till kronan, ett arrende som till form och storlek motsvarade skatteböndernas skatt. I normalfallet var kronan alltså både ränteägare och den som hade besittningsrätt, medan kronobonden var den som brukade jorden.
- *Frälsejorden*, slutligen, var jord som vid reduktionens slut hade ägts av adeln. Frälsejorden var i betydande utsträckning befriade från skatter, ursprungligen för att adeln i stället hade gjort rusttjänst. Stora delar av frälsejorden arrenderades ut till frälsebönder, som betalde arrende till jordägaren. En stor del av detta arrende utgjordes av dagsverksskyldigheter. I normalfallet var alltså en adelsperson både ränteägare och den som hade besittningsrätt, medan frälsebonden var den som brukade jorden.[8]

[8] För tiden före reformationen brukar det också talas om en fjärde kategori, kyrkojorden, som var kyrkans skattefria jord. Det fanns en viss rest kvar av kyrkojorden även efter reformationen, men dess juridiska status var ganska invecklad, vilket vi återkommer till längre fram.

Dessa tre huvudkategorier kunde alltså sedan delas upp i en mängd underkategorier och specialfall. För att nu illustrera de viktigaste underkategorierna av jord så kan vi börja med att titta på den så kallade femårsrapporten för år 1828. Mantalsstatistik från denna illustreras i tabell 1 nedan. Det totala mantalet i hela Sverige var vid denna tid cirka 65 600 mantal, där drygt hälften var skattemantal, knappt en tredjedel var frälsemantal och resten, den minsta delen, var kronomantal. Tabellen redovisar inte alla de underkategorier som figurerar i källorna, men vi kan ändå ta den som en utgångspunkt för att diskutera de olika begreppen.

Den största enskilda kategorin är *vanlig skattejord* som inte placerats i någon specialkategori. I brist på alternativ kallar jag detta ”vanligt skatte” i tabellen. För skattejorden stod kronan som ränteägare, där räntan utgjordes av skatterna, medan den enskilda skattebonden stod som både jordägare och brukare. Själva det fysiska arbetet gjordes i det flesta fall av bondefamiljen, ofta med hjälp av tjänstefolk (drängar och pigor). Detta var för övrigt det vanliga också för övriga typer av bondehushåll. Det var dock inte helt ovanligt att delar av hemmanet var utarrenderat till torpare, som betalade arrende till hemmansägaren. Torparnas jord räknades dock till bondehushållets jord, och redovisas inte på något separat sätt.

De räntor som skattebönderna hade att betala var just skatter, inte arrenden till en jordägare. Skatterna utgjordes av en rad ganska skilda poster, där den så kallade mantalsräntan betalades i direkt proportion till mantalet. De flesta skatter var efter att indelningsverket införts frysta, och de var således både stabila och förutsägbara. Ett viktigt undantag var den så kallade bevillningen, som kunde ändras från år till år. Bevillningen utgjorde dock en mindre del av skatterna, och den skulle godkännas av riksdagen där skattebönderna var representerade (Olsson, 2005).

Majoriteten av alla skatte- och kronohemman hade alltså sin ränta indelt till olika ändamål, men tabell 1 ger tyvärr inte så mycket information in detta, med ett par undantag. I många fall gjorde det förvisso ingen jätteskillnad för en hemmansägare om räntan var indelt eller behållen, skillnaden bestod mest i vem som samlade in räntan och till vilket syfte.

Tabellen saknar dock inte helt information om indelningar. En kategori av indelta hemman som faktiskt särredovisas i tabellen är *rusthållen* och *rusthållens augmentshemman*. Båda dessa typer kunde vara antingen skatte- eller kronohemman och som jag beskrev ovan utmärkte sig rusthållen något från övriga hemman. Som synes utgjorde rusthållen med sina augment ett betydande antal mantal.

Tabell 1. Mantalsfördelningen 1828.

Namn	Skatte	Krono	Frälse
Vanligt skatte	22 654,3		
Rusthåll	7 414,3	975,7	
Rusthåll, augments	4 200,7	104,7	
Säterie-rusthåll	653,1		
Bergsman	497,7	282,0	
Lotshemman	16,3	11,1	3,8
Vanligt krono		1 691,9	
Kongs & kongsladugårdar och därunder lydande hemman		343,3	
Lustslott med därtill hörande hemman		42,8	
Boställen, militiae		1 772,2	
Boställen, civilie		473,7	
Boställen, ecclesiastique		1 946,7	
Recognisions-skogs hemman		46,0	
Skatte, under bruk skatteköpte	20,7		
Frälse, allmänt			10 342,8
Utsocknes frälse			2 750,9
Bergsfrälse			186,5
Rå & rör			683,1
Insocknes frälse			1 670,5
Säterier	14,5	79,8	3 862,7
Frälse-ladugårdar			0,5
Frälse-skatte			1 702,8
Kyrkojord	3,7	93,1	29,3
Domkyrkojord	86,5	65,2	11,8
Gymnasii & skolae jord	16,5	48,2	136,5
Academiejord	46,0	198,6	29,1
Krigsmanshusjord	175,3	7,3	0,5
Hospital & barnhusjord	49,9	64,0	90,8
Övrigt (exv. kronobyggen med frihetsår, skattlagde bebyggde torp, utjordar, urfjällar etc)	0,9	2,0	0,3
Summa	35 850,4	8 248,3	21 501,9
Summa total			65 600,6

Källa: bygger på femårsberättelserna för 1828, med viss redigering och namnmodernisering av mig. I några fall har det inte varit helt klart vilken av de tre huvudnaturerna en underkategori skall höra till.

En variant av rusthållen var *säterie-rusthållen*. Dessa var före detta säterier, som före reduktionen ägts av en frälseperson som fått sitta kvar mot att han höll med ryttare. Det gamla säteriet kom således att bli ett vanligt rusthåll. Jag har i tabellen antagit att dessa hemman var av skattenatur, men detta är långtifrån självklart. Enligt Hill (1991, sid 12) tycks

de frälsesäterier som reducerats på detta sätt ha blivit kronogårdar, och benämnts *berustade säterier*. Om dessa sedan skatteköptes så kallades de *skatte-säteri-rusthåll* (Hill, sid 15). Ulväng (2013, sid 302) uppger istället att dessa hörde till det allmäna frälset.

Bergsmanshemman, som kunde vara både av skatte och krono natur, skiljde sig från ”vanliga” skatte- och kronohemman bara genom att ägaren slapp ordinarie roteringen mot att de höll sig med en hytta (Meijer, 1905, ”Bergsmanshemman”).

Tabellen innehåller också en post, *lotshemman*, som tillhör en typ av hemman för vilka viss skattefrihet getts i gengäld mot att innehavaren utför vissa uppgifter åt kronan. I det här fallet handlar det alltså om hemmansägare som förväntas ta på sig uppdraget som lots, mot att deras hemman befrias från en del av sina räntor. Denna typ av hemman kan alltså i någon mening ses som indelta, där indelningshavaren och innehavaren hemmanet är samma person (FHO, ”lotshemman”).

Som synes kunde lotshemman vara av antingen krono, skatte eller frälse natur. Även i detta fall så hade de hemmansägare som satt på krono och skatte rösträtt, medan de som satt på frälse inte hade det (Olsson, 1948). Det finns fler typer av hemman av liknande typ som inte har särredovisats i tabellen, såsom posthemman och gästgiverier (posthemman redovisas dock separat i vissa andra tabeller).

Kronojorden var jord som ägdes av kronan. Den mesta kronojorden arrenderades ut till kronobönder som istället för skatt betalade arrendeavgifter till kronan för sin brukningsrätt. För denna jord stod alltså kronan som både ränteägare (såsom mottagare av arrendet) och jordägare, medan brukarna utgjordes av kronobönder. Arrendet kronobönderna betalade var dock närmast identiskt i både omfång och utformning med de skatter som skattebönderna betalade. Under perioden jag undersöker bestod skillnaden främst i den så kallade städjan som kronobönderna betalade, vilket var en avgift de måste erlägga då de tillträdde sitt hemman (Olsson, 2005, sid 31).

Kronojord innefattade också en del specialkategorier som särredovisas i tabellen. *Kungs- och kungsladugårdar* var ursprungligen vistelseorter för kungen, men dessa var åtminstone 1831 utarrenderad till bönder, och torde därför inte skilja sig från vanlig kronojord (Forsell, 1831). Vissa före detta kungsgårdar, *lustslott,* var dock upplåtna för kungliga personer (Forsell, 1844). Dessa hemman var endast delvis utarrenderade till bönder. Av de 6 mantal som år 1861 hörde till lustslottet Drottningholm så var bara 1 ¾ mantal var utarrenderade. Resterande 4 ¼ mantal brukades för kungsgårdens egen räkning (Carlén, 1861).

All kronojord arrenderades dock inte ut till kronobönder. Ett viktigt undantag utgjordes av *boställena* som disponerades av civila, militära eller kyrkliga ämbetsmän. Boställena inkluderade dels en ståndsmässig bostad, dels ett rejält stycke mantalssatt kronojord. Från tabellen framgår det att boställenas jord utgjorde dryga 6% av landets totala mantal. Avkastningen av denna jord skulle bekosta boställeshavarens lön. Om avkastningen från jorden bedömdes motsvara lönen exakt, så behövde inte innehavaren betala några jordräntor till kronan. Bostället fungerade alltså som en indelning, fast indelningshavaren var i det här fallet den som själv bebodde den indelade gården.

Om den beräknade avkastningen från boställets jord överskred lönen så skulle mellanskillnaden betalas in som jordränta till staten. Om den beräknade avkastningen tvärtom inte täckte hela lönen så kompletterades avkastningen med indelta räntor från vanliga krono- och skattehemman. Dessa indelta hemman gick under en rad olika beteckningar. För krigsbefäl fanns exempelvis fördelshemman och hästhemman, där de sistnämnda var tänkta att bekosta underhållet av befälets häst (Grill, 1855 och Thisner, 2011).

Boställets jord brukades i princip av boställeshavaren, men det praktiska arbetet gjordes i allmänhet av tjänstefolk eller anställda. Ibland arrenderades dock delar eller hela jorden ut till arrendatorer (Gadd, sid 108 samt Grill, sid 131). Dessa arrendatorer hade dock en svagare ställning än vanliga kronobönder och de saknade rösträtt i riksdagsvalen[9] (Olsson, 1948, sid 55), men åtminstone Lindström (sid 65) refererar till dessa som bönder.

Ju högre tjänst en ämbetsman hade, ju större och mer ståndsmässiga boställe hade han rätt till. Det betydde att när en ämbetsman blev befordrad så fick han byta boställe. Detta torde gett sämre incitamenten för långsiktiga investeringar, eftersom innehavaren bara satt på bostället en begränsad tid, och inte heller kunde sälja det, eller på andra sätt kapitalisera gjorda förbättringar. Jag har inte hittat någon som jämfört boställenas produktivitetsutveckling med andra jordbruk, men vissa anekdotiska belägg ligger dock i linje med detta. Så tycks exempelvis den kände Rutger Maclean ha varit betydligt mer innovativ som godsägare, än när han var boställeshavare (Gadd, sid 109).

Brukens behov av virke och liknande gav upphov till särskilda underkategorier. *”Recognisions-skogs hemman*” var kronojord som bestod av skogsmark som brutits ur allmänningarna och ställts till brukens förfogande mot en mindre avgift till kronan. ”*Skatte - under bruk skatteköpte*” var kronojord som bruken köpt för sina behov, och som därmed omvandlades till skattejord. Dessa köp är exempel på de så kallade skatteköpen, som kommer

[9] Inte heller boställeshavaren hade rösträtt, om han nu inte var adlig (och därmed hade säte i adelsståndet).

att diskuteras mer nedan. För brukens skatteköp gällde dock särskilda bestämmelser. År 1701 instiftades regler som gjorde det lättare för bruken att skatteköpa jord i de fall där jorden hade betydelse för brukens bränsletillgång. De kronobönder som fanns på jorden måste dock få sitta kvar (Hecksher, 1936, 1:2, sid 498 och Holmbäck, 1918).

Ibland saknades dock både lämpliga allmänningar att göra till rekognitionsskog och lämplig kronojord för bruken att skatteköpa. Bruken fick då istället köpa skattejord från skattebönder. Järnbruken i Fryksdsals härad i Värmland köpte exempelvis 11,6 mantal skattejord under 1700-talets början. Bruken tog bränsle från de skogar som hörde till dessa mantal, men vanlig jordbruksmark ingick också. Dessa arrenderades i stora delar ut i hälftenbruk, men jordbruken som låg nära järnbruken drevs i brukens egen regi (Granér, sid 186–202). Ställningen för arrendatorerna på brukens jord är inte helt klar. Olsson (1948, sid. 55) anger dock att bönder som inte äger sin jord, inklusive arrendatorer på brukspatroners ägor, saknade rösträtt i riksdagsvalet, något som får antas gälla de arrendatorer jag talat om här.

Frälsejorden är den tredje huvudkategorin av jord som också den hade ett otal underkategorier. Frälsejord var ursprungligen den jord som hörde till frälset. Detta var individer som under medeltiden fått skattefrihet, frälse, på grund av att de bidrog med en bepansrad ryttare. Frälsejorden var alltså i betydande utsträckning befriade från skatter, men graden av denna skattefrihet varierade en del beroende på vilken typ av frälsejord det rörde sig om.

I och med indelningsverkets införande kom kopplingen mellan rusttjänst och frälsejord brytas helt. Det som vid denna tidpunkt var frälsejord fixerades, så om en frälseperson införskaffade ny jord blev denna inte frälsejord, och om en ofrälse person köpte frälsejord behöll den sin status, med alla de skatteprivilegier det innebar (Gadd, 2000, sid 50). Som vi skall se kvarstod dock länge omfattande begränsningar för ofrälse personer att äga frälsejord, men det hindrade inte att det ändå övergick en hel del frälsejord till ofrälse händer.

Den första uppdelningen av frälsejorden vi kan göra är mellan den jord som drevs direkt av jordägaren, vilket kallades domändrift, och den jord som arrenderades ut till frälsebönder. Dessa frälsebönder betalde alltså arrende till jordägaren och en betydande del av detta arrende bestod av dagsverksskyldigheter. Vid sidan av detta så fanns det vissa skatter som också frälsebönder måste betala in till kronan, även om skatte- och kronobönderna hade att betala betydligt mer (Olsson, 2005).

För den utarrenderade frälsejorden stod en enskild frälseperson som både ränteägare och jordägare, medan jorden brukades av enskilda frälsebönder. Det faktiska arbetet på denna

jord utfördes alltså av bondefamiljen, eventuellt med hjälp av tjänstefolk. På jorden under domändrift stod istället jordägaren inte bara som ränteägare och jordägare, utan också som brukare. Det faktiska arbetet utgjordes dock av dagsverksskyldiga bönder, och i viss mån anställd personal. Under 1800-talet blev dock allt fler frälsebönder avhysta och ersatta av dagsverksskyldiga arrendatorer med betydligt svagare ställning, såsom så kallade husmän eller stattorpare (Olsson, 2002, sid 298).

Uppdelningen på domändrift och arrendejord är dock inte den uppdelning som återfinns i statistiken. Frälsejorden delades istället in i allmänt och ypperligt frälse, och det ypperliga delades i sin tur upp i säterier och rå och rörshemman. Till detta kom frälseladugårdarna, som förklaras nedan. *Säterierna* var jord som låg direkt under den ståndsmässiga bostaden och som ursprungligen var den enda jord som tillsammans med frälseladugårdar (se nedan) drevs under domändrift. Säterierna var en större sammanhållen jordbruksenhet som kunde bestå av många mantal, till skillnad från bondejordbruk som skulle vara på max ett mantal. *Rå och rör* var de frälsehemman som låg i samma by som säteriet och som i vår periods början bara brukades av frälsebönder. *Allmänt frälse*, vilket var den största kategorin, var den övriga frälsejorden som låg i en annan by än säteriet. Det allmänna frälset hade inte lika omfattande skattefriheter som det ypperliga frälset. *Bergsfrälse* urskilde sig bara som en egen kategori så till vida att skattefriheten motiverades av bergsbruk snarare än rusttjänst.

Frälseladugårdar, synonymt med avelsgårdar, var en specialkategori av det ypperliga frälset. I tabellen finns endast ett halvt mantal i denna kategori, men det är troligt att detta är en underrapportering. Frälseladugårdar var större gårdar som var fysiskt separata från säteriet, men som ändå i princip hörde till det, och drevs precis som säteriet under godsägarens egen drift, oftast med hjälp av en fogde. Den måste dock ligga inom en halvmil från säteriet, men själva gården behövde inte vara lika ståndsmässigt byggd som säterihuset (Forsell (1844), s 125; Ernby (2006), s. 19; Meijer (1905), ”Ladugårdshemman”; FHO, ”avelsgård”).

I de före detta danska provinserna fanns en liten annan indelning av frälsejorden. Här delades den upp i utsockne- och insocknefrälse, där den förstnämnda var frälsejord som låg i en annan socken än säteriet. *Utsockne* bestod således av jord som i resten av landet skulle ha kallats allmänt frälse, medan *insockne* bestod av det som i övriga Sverige klassificerades som antingen säterier, rå- och rör eller allmänt frälse som låg i samma socken som säteriet (Olsson, 2005).

Situationen var dock mer komplicerad än så här. Under 1600-talet sålde, förpantade eller donerade kronan ränterätten till en hel del skattejord. En ny jordkategori uppkom därmed, den så kallade *skattefrälsejorden.* För denna jord stod fortfarande skattebonde som både ägare och brukare av jorden, medan frälsepersonen bara övertagit ränterätten. Under reduktionen fördes en stor del av skattefrälsejorden tillbaka till ren skattejord igen (Myrdal) men fortfarande 1905 kvarstod en liten mängd skattefrälsejord, dock oklart hur stor (Ekeberg, 1911). Skatte-frälse redovisas inte på något tydligt sätt i källorna, så det är oklart var dessa hemman har redovisats och hur mycket det var. Det rörde sig dock troligtvis om ett begränsat antal mantal efter 1700.

En besläktad kategori var den så kallade *frälseskattejorden.* Denna uppkom genom att en adelsman sålde besittningsrätten, men behöll ränterätten. Motiven till dessa transaktioner var att kringgå de regler som före 1810 begränsade ofrälses möjlighet att förvärva frälsejord (se nedan).

Precis som för skattefrälsejorden så innehade i dessa fall en frälseperson rätten till räntan, medan den ofrälse var jordägare och brukare. Skillnaden var att frälseskattejorden klassificerades som frälsejord, och skattefrälsejorden som skattejord. Frälseskattebonden hade rösträtt (Olsson, 1948) medan skattefrälseböndernas situation är mer oklar.[10] Som synes utgjorde frälseskattejorden en mindre del av mantalet, men det var ändå inte en helt oviktig kategori. Termen frälseskattejord är belagd från 1713 (Ekeberg, sid 98), men det var först efter mitten av 1700-talet som skapandet av frälseskatte tog fart på allvar (Hill). När alla hinder för ofrälse att köpa frälsejord togs bort 1810 så försvann också motivet för bildandet av frälseskattejord.

Härnäst kommer en grupp underkategorier av jord som alla var tilldelade olika välgörande ändamål, såsom kyrkan, utbildning på olika nivåer, krigsmanshus, hospital och barnhus. Denna jord benämns ofta i källorna som *ad pios usus* och den kunde vara registrerat antingen som skatte, krono eller frälse. Deras natur var dock omdiskuterad av samtiden, och i viss mening så kan denna jord ses som ägd av de institutioner vars verksamhet jorden bekostade.

Räntan från dessa hemman gick alltså till den verksamhet de var tilldelad. Frågan om i vilken mån denna ränta utgjorde indelad skatt, eller arrendeavgifter till ägaren, och hur omfattande denna ränta var, och i vilken mån denna jord var befriad från skatter och räntor

[10] Olsson (1948) menade att de saknade rösträtt, medan Carlsson (1947, sid 282, not 6) menade att detta troligtvis är oriktigt.

till kronan, finns inte utrymme att här utreda i detalj. Ett gemensamt drag för ad pios usus jord var dock att det oftast fanns ganska långtgående begränsningar mot att avyttra dessa hemman för andra ändamål.

Kategorin *kyrko- och domkyrkojord* är den mest omdiskuterade kategorin. Denna hade sina rötter i det medeltida kyrkofrälset, som före reformationen utgjorde en fjärde huvudkategori av jord. I reformationen drogs dock det mesta av denna jord in. Det som inte blev indraget stannade i kyrkans hand, och denna jord blev dessutom utökad något under århundradena efter reformationen.

En del av denna jord utgjordes av de prästgårdar och andra kyrkliga boställen som vi redan diskuterat, men det fanns också andra hemman som skulle bidra till kyrkans verksamhet i allmänhet och prästerskapets löner i synnerhet. Dessa gick under varjehanda namn, men i större delen av landet kallades de *stomhemman*, medan de i de före detta danska delarna kallades *annexhemman* och *mensalhemman* (Meijer). Dessa hemman, tillsammans med de kyrkliga boställena, kunde falla in under rubriken ”kyrkojord”. I femårsberättelsen så finns det dock separata rubriker för kyrkliga boställen, kyrkojord- och domkyrkojord. Det är rimligt att anta att den första kategorin bara innehåller de hemman som var särskilt avsatta för boställen (prästgårdar, biskopsgårdar etc), medan de två sistnämnda kategorierna syftar på de hemman som var anvisade för löner och drift.

Avgränsningen mellan boställen och övrig kyrkojord är dock inte helt glasklar. Även om stom-, mensal- och annexhemman oftast brukades av bönder så kunde de ibland användas som boställen åt klockare eller kaplaner, eller brukas av prästen själv (om jorden låg i närheten av prästgården). Samtidigt kunde boställesjord ibland utarrenderas till arrendatorer (SOU, 1923, sid 17). Dessa otydligheter till trots så är det dock osannolikt att rubrikerna i tabellen skall tolkas på något annat sätt än vad jag gör här. Vad gäller rösträtten så spelar heller inte gränsdragningen mellan de olika typerna av kyrkojord någon roll. Enligt Olsson (1948) hade nämligen ingen av brukarna av kyrkojord rösträtt i bondeståndet, vare sig jorden utgjordes av boställen eller annan jord.

Kyrkojorden betraktades ofta, även i offentliga dokument, såsom jord ägd av kyrkan. Det fanns dessutom mycket starka inskränkningar mot att på något sätt överföra jorden till andra användningsområden, eller att sälja jorden. Samtidigt var man understundom benägen att från kronans sida betrakta jorden såsom kronojord som bara förlänats till kyrkliga ändamål, en syn som prästeståndet motsatte sig. När man vid 1600-talet slut började föra mer systematiska jordregister så ville man begränsa antalet kategorier till de tre huvudkategorierna skatte- krono och frälsejord, där kyrkojorden skulle registreras som

kronojord. Prästeståndet motsatte sig detta eftersom man var rädd att detta skulle leda till att kyrkojordens privilegier skulle slarvas bort. Denna strid förlorade man dock (Sundberg, 1948, sid. 272–297).

En del kyrkojord hade kommit i kyrkans hand genom donationer från frälsepersoner, och i de fall detta kunde beläggas klassificerades jorden som frälsejord. Av femårsrapporten att döma kom också en del kyrkojord att klassificeras som skattejord, åtminstone under 1800-talet. Oavsett dessa klassificeringar, som skedde mot prästeståndets protester, så besannades inte ståndets fruktan att privilegierna skulle falla bort. I slutändan kom kyrkojorden att bli kyrkans fulla egendom, jord som de i dagsläget i hög utsträckning ännu besitter (Sundberg, 1948, sid. 272–297).

En annan grupp av ad pios usus jord var *skol- och gymnasiehemman*. En betydande del av denna kategori utgjordes av den Hvidtfeldska stiftelsen, som vi kortfattat stiftat bekantskap med i inledningsavsnittet, och som vi kan använda för att i lite mer detalj se hur ad pios usus-jord kunde fungera.

Stiftelsen hade sitt ursprung i en donation gjord 1664 av grevinnan Margareta Hvidtfeldt som testamenterade sina två gods, Åby och Sundby, för att bekosta stipendier åt gymnasiestudenter. De båda godsen bestod av varsitt säteri, med tillhörande frälseladugårdar. Till de båda säterierna hörde också sammanlagt 180 mantal insockne- och utsockne-frälsejord, som var utarrenderade till frälsebönder (varav en var vår gamle vän, Lars Hansson). Vid Margaretas död tog en stiftelse över de båda godsen, en stiftelse som sköttes av ett par tjänstemän utsedda av kronan (Ernby).

Stiftelsen arrenderade ut de båda godsen till en godsarrendator, som tog på sig den roll som annars hade tagits av godsherren. Stiftelsen fick in inkomster dels från den årliga arrendeavgift som godsarrendatorn hade att betala, dels från de räntor frälsebönderna normalt skulle betalt till godsherren. Arbetskraften till säterierna kom huvudsakligen från de dagsverken som frälsebönderna var skyldiga. Godsarrendatorn fick behålla det överskott som blev över från säteridriften när arrendet var betalt (Ernby).

Villkoren för frälsebönderna på dessa gymnasiehemman skilde sig troligtvis inte märkbart från vanliga frälsebönders. Godsarrendatorns villkor däremot skiljde sig från situationen från en vanlig godsägare, eftersom han endast förvaltade godsen under relativt korta perioder. Jämfört med godsherrar som ägde sina gods så hade arrendatorn säkert sämre incitament för långsiktiga investeringar. Hur det nu än var med det så hade några av arrendatorerna i alla händelser förvaltat godsen illa, och samtiden såg arrendeformen som en del i förklaringen till detta (Ernby).

Akademihemmanen var på samma sätt tilldelade för att stödja universitetens verksamhet. Uppsala universitet försörjdes exempelvis till stor del av räntan från akademihemman som var utarrenderad till bönder (Thoré, sid 29). En betydande del av dessa hemman hade sina rötter i den donation Gustav II Adolf gjorde 1624 av sin arvs- och eget-jord (som således var kronojord). (Thoré sid 25) Det kunde uppenbarligen också förekomma enskilda donationer av frälsejord. Universitetens hemman var befriade från i princip alla räntor till kronan och dessa räntor gick till universitet istället (Thoré, sid 235).

Vissa av universitetens kronohemman blev med tiden skatteköpta vilket innebar att köparen fick besittningsrätten och jordnaturen blev skatte. Universitetet förlorade därmed dispositionsrätten till hemmanet, men fortsatte att äga räntan (Thorén, sid 86–87). Dessa hemman klassificerades därefter som akademihemman av skattenatur.

Krigsmanshushemman var hemman som var tilldelade för att stödja krigsmanshuset i Vadstena, en institution som tog hand om krigsveteraner. Samma princip gällde *Hospital och Barnhushemmanen*. I samtliga dessa fall av ad pios usus hemman tycks det ha funnits en viss osäkerhet hur denna jord skulle klassificeras, och källorna är i vissa fall motsägelsefulla.

Ad pious jorden hade betydelse för de politiska rättigheterna. I början av frihetstiden var rösträtten för bönder på ad pios usus jord omdiskuterad, men under frihetstidens gång tycks man kommit fram till att de som satt på skatte och kronojord hade rösträtt, medan de som satt på frälsejord inte hade det. Undantaget var, som redan nämnts, bönderna på kyrkojorden, som alla saknade rösträtt, oavsett hur den klassificerades (Olsson, 1948, sid 56).

Sista rubriken i tabell 1, *övrigt,* är en slaskkategori som innehåller en rad sällsynta specialfall, specialfall som vi lämnar därhän. Med detta har jag nu gått igenom ett antal jordkategorier som alla har att göra med vilka rättigheter och skyldigheter som var förknippade med *jorden*. Detta var också den indelningsgrund som vanligtvis återfinns i de olika samtida tabellerna och längderna. Före reduktionen så fanns det en tydlig koppling mellan vem som ägde jorden och jordens natur, men under den här undersökta perioden så hade denna koppling alltså försvagats eftersom frälsejord behöll sin rättsliga status oavsett vem som ägde jorden. Det är därför av vikt att studera vem som ägde jorden, något som jag nu kommer göra.

3.3 Ägargrupper

Hittills har jag nämnt huvudsakligen tre grupper som besittningshavare av jord, nämligen bönder, frälsepersoner och kronan. Men, som vi sett, kunde exempelvis frälsepersoner besitta skattejord och bönder besitta frälsejord. Det kan således vara av intresse att kartlägga mantalsfördelningen även efter vem som innehade jorden, en indelning som går på tvärs med vår indelning så långt: varje jordkategori vi hittills diskuterat kan, med ett par undantag, i princip också indelas efter vilken typ av jordägare som besatt jorden.

Hur skall vi då dela in de olika grupperna av jordägare? Jag kommer dela in ägarna i *fyra* grupper: kronan, bönder, adelsmän och en fjärde mellangrupp som vi strax återkommer till. Vad särskilde dessa grupper? Skillnaden mellan bönder och adelsmän var otvetydig: även om en fattig adelsman potentiellt kunde vara fattigare än en välbeställd bonde, så tillhörde den föregående en introducerad adelsätt, medan den senare inte gjorde det.

Det fanns emellertid en ”mellangrupp” som figurerade som både ränteägare, jordägare och brukare. Denna mellangrupp bestod av de som socialt stod över bönderna men som inte var adliga och inkluderade borgare, präster och, inte minst, ofrälse ståndspersoner. Denna sistnämnda grupp inkluderade personer som ämbetsmän, officerare, brukspatroner, läkare, fältskärer, apotekare, lärare, informatorer, sjökaptener, advokater, bokhållare och så kallade possessionater (de sistnämnda utgörs av ofrälse storjordägare) (Carlsson, 1947, sid 11).

Gränsen mellan ofrälse ståndspersoner och adel var tydlig, de förstnämnda hörde inte till de adliga ätterna. Gränsen nedåt, mot andra grupper, var däremot ganska diffus. Särskilt gränsen mellan välbärgade storbönder och possessionater, vars huvudsakliga syssla också var jordbruk, kom att bli allt mer grumlig över tiden (för en ingående diskussion av dessa frågor se Carlsson, 2016).

Som framgår av exemplen så skilde sig ståndspersoner från bönder generellt genom sin utbildning, sin ekonomiska ställning och ofta, men inte alltid, av innehavet av en tjänstetitel. Men lika viktigt var rent subjektiva drag, såsom hur man själv och av omgivningen definierades, med vilken titel man blev tilltalad (herr och fru, inte mor eller hustru eller piga), eller hur man klädde sig. Puder, peruk och rock indikerade att man inte var bonde, vadmalströja indikerade att man var det (Carlsson, 1961, sid 74).

De jordägande mellangrupperna inkluderar alltså även präster och borgare. Sådana individer förs ibland samman med de ofrälse ståndspersonerna, men den sistnämnda gruppen urskiljer sig särskilt genom att de under större delen av vår period saknade rösträtt till

riksdagen. De hörde inte till adeln, som hade säte i riddarhuset, men hörde heller inte till de övriga tre riksdagsständen.

För att vara tydlig så kommer jag därför hädanefter använda begreppet *mellangruppen* för alla ofrälse som socialt stod över bönderna, inklusive borgare och präster. I mellangruppen inkluderar jag också institutioner, såsom bruk, som i sin tur i allmänhet var kontrollerade av individer ur mellangruppen. *Ofrälse ståndspersoner* kommer jag hädanefter reservera för de individer ur mellangruppen som inte hörde till någon av de fyra röstberättigade stånden. *Ofrälse personer* inkluderar alla som ej är adliga, inklusive bönder. *Icke-bönder*, slutligen, utgörs i min terminologi av mellan-gruppen tillsammans med adeln. Det hela sammanfattas i tabell 2 nedan.

Tabell 2: Terminologin som används

<table>
<tr><th>Indelning 1</th><th>Indelning 2</th><th>Indelning 3</th><th>Indelning 4</th></tr>
<tr><td>Adel</td><td>Adel</td><td rowspan="3">Icke-bönder</td><td>Frälse</td></tr>
<tr><td>Ofrälse ståndspersoner</td><td rowspan="2">Mellangruppen</td><td rowspan="3">Ofrälse</td></tr>
<tr><td>Präster och borgare</td></tr>
<tr><td>Bönder</td><td>Bönder</td><td>Bönder</td></tr>
</table>

Bondeståndet var generellt mycket vaksamt mot att släppa in personer som stod över deras stånd. Uteslutna från rösträtten var därför inte bara ståndspersoner, utan även sådana som tidigare tillhört ett annat stånd, även om de var hemmansägare. Vid ett val 1771 så blev bland annat ”ämbetsmän eller så kallade ståndspersoner” uteslutna från rösträtt. I ett annat val samma år blev en inspektor utesluten (Olsson, 1948, s 59). År 1760 blev riksdagsman Johan Gradin utesluten ur riksdagen av sina kollegor trots att han brukade jorden som en bonde, med motiveringen att han använt både puder och peruk och att han i bevillningstaxeringen stod upptagen som en ståndsperson. Hans kollegor var dock inte eniga (Olssons, 1948, sid 96–97). Under 1800-talet kom dock denna strikta gränsdragning uppåt att stegvis mjukas upp (Carlsson, 1947).

Gränsen mellan bönder och andra stånd, om än diffus, var alltså en gräns med konsekvenser.[11] Jag kommer således särredovisa dessa gruppers mantal. För att göra det kommer jag använda Carlsson (1947) som undersökt vilka som ägde frälsejorden och Heckscher som gjort liknande undersökningar för skattejorden. Jag kommer därför behöva komma tillbaka till hur dessa båda herrar definierat mellangrupperna.

Låt os nu börja med att diskutera olika ägargrupper av *frälsejord*, för att därefter föra motsvarande diskussion om skatte och kronojord.[12] Förutsättningen för ofrälse att äga frälsejord kom, som jag tidigare beskrivit, med reduktionen på 1680-talet. Innan dess utgjordes frälsejord i princip av den jord som ägdes av en frälseperson. Efter reduktionen fixerades frälsejorden till den jord som då var frälsejord, oavsett vem som sedermera ägde den. Frälsejorden kunde därefter varken öka eller minska.

Vid 1600-talets slut så behöll alltså i princip frälsejord sin frälsestatus *om* en ofrälse person nu skulle förvärva denna, men detta betydde inte att det var fritt fram för vem som helst att förvärva frälsejord, utan kronan sökte tvärtom aktivt hindra detta. Likväl skedde det. Dels gav kungen emellanåt dispens, dels skedde det bulvanköp, förpantningar[13] och rena överträdelser (Carlsson, 1947, 107–121). Det betydde att 1718, vid frihetstidens början, fanns det en del frälsejord i ofrälse hand, jord som alltså behållit sin frälsenatur. I princip all denna jord hade förvärvats av mellangruppen, men det fanns likväl ett par hemman med frälsejord förvärvade av bönder (Carlsson, 1947, sid 112–113, 122–123).

1719–23 gjordes ett misslyckat försök att stoppa denna process och föra tillbaka all frälsejord till adliga händer. 1723 antogs emellertid nya adelsprivilegier där det fastslogs att personer ur mellangruppen,[14] men inte bönder, skulle få förvärva allmän frälsejord.[15] Det var däremot i princip förbjudet för ofrälse att förvärva ypperlig frälsejord, men även här fanns möjlighet till undantag: ”särskilt förtjänta personer” kunde komma i fråga (Carlsson, 1947, sid 123).

---

[11] Det fanns ju naturligtvis också andra grupper, grupper som socialt och ekonomiskt stod under bönderna, såsom torpare, obesuttna och tjänstefolk. Bondeståndet kan dock sägas avgränsas nedåt av att de besatt mantalssatt jord (Carlsson, 2016, sid 23–26). På så vis blir dessa grupper, per definition, av mindre intresse för just den här undersökningen.

[12] Man kan naturligtvis diskutera om inte frälseskattejord i någon mening bara handlade om att en befintlig jordnatur, frälsejord, förvärvats av en ofrälse person, om än bara delvis. Samtiden och senare forskning tycks dock betrakta frälseskatte som just en jordnatur och inget annat.

[13] Istället för att en ofrälse köpte jorden av en frälseperson, så lånade han ut pengar till frälsepersonen och fick jorden i pant.

[14] De grupper som fick tillstånd var ”adelns vederlikar” samt präster och borgare (Carlsson, 1947, sid 123).

[15] Adelsprivilegierna uttryckte det så att ”ett eller annat” allmänt frälsehemman kunde förvärvas av ofrälse personer (Carlsson, 1947, sid 123). Man kan förmoda att formuleringen syftade på att lägga ett band på utvecklingen, men den var så oprecist formulerad så att den inte fick några praktiska konsekvenser (Carlsson, 1947, sid 126).

Under perioden som följde, 1723–1789, ökade mellangruppen sina förvärv betydligt. Kryphålen som tidigare använts, kungliga dispenser, bulvanköp, förpantningar och rena överträdelser, fortsatte också att användas. Mellangrupperna förvärvade inte bara allmänt frälse, utan också ypperligt frälse. Och även bönder förvärvade emellanåt både allmänt och ypperligt frälse, även om detta skedde i väldigt begränsad skala.

År 1789, då Gustav III sökte stöd från de ofrälse, fick bönderna samma rätt som mellangruppen att förvärva allmänt frälse, varvid även böndernas förvärv av allmän frälsejord började öka. Precis som för mellangruppen började deras förvärv av ypperligt frälse öka betydligt, trots att detta endast skulle ske i undantagsfall. År 1810 så ändrades reglerna igen, så att det blev tillåtet för vem som helst att förvärva all slags frälsejord (Carlsson, 1947, sid 125–154).

Det uppkom alltså ingen ny jordnatur bara för att frälsejorden bytte ägare, den nye ägaren bibehöll exempelvis samma skattemässiga rättigheter som jorden tidigare haft. Det är ändå intressant att skilja på frälsejorden utifrån ägarens status, inte minst då bönder som ägde frälsejord var utestängda från rösträtten ända till år 1834 då de som ägde allmänt frälse fick rösträtt. Det skulle dock dröja ända till 1844 tills säteriägare från bondeståndet fick rösträtt (Carlsson, 1947, sid 295). Notera att frälseskattebönderna däremot hela tiden hade rösträtt.[16]

En ganska invecklad specialkategori av frälsejorden var frälseskattejorden. Som vi såg tidigare så var det frälsejord för vilket en ofrälse köpt besittningsrätten, medan adeln fortsatt var ränteägare. Detta tycks ha setts som en egen jordnatur, vilket motiverade att jag tog upp företeelsen i föregående sektion, snarare än här. Det hände dock att ofrälse köpte också ränterätten på hemman som tidigare hade blivit frälseskatte. Det tycks, om man får lita på Carlsson, som att sådan jord fortfarande klassades som frälseskatte, trots att ofrälse ägde både ränterätten och besittningsrätten, vilket borde ha gjort sådan jord ekvivalent till vanlig allmän frälsejord som en ofrälse person förvärvat.[17]

Så långt frälsejorden, men låt oss nu gå vidare med olika ägargrupper av *skattejord*. Besittningsrätten till skattejord innehades ju i allmänhet av en skattebonde, men detta var inte

[16] Motivet syntes ha varit att bönder som ägde frälseräntor, vilket de som hade förvärvat frälsejord fullt ut gjorde, ägde kapital hörandes till ett högre stånd. Ägare till frälseskattejord var däremot inga ränteägare, så dessa fick rösta (Carlsson, 2016, sid 203).

[17] Carlsson (1947) är inte helt tydlig på denna punkt, men hans resonemang tycks implicera att sådan jord fortfarande var frälseskatte. Han diskuterar på sidan 295 hur många ”frälsehemmansägare” det fanns 1832. Han uppskattar att bönder innehade 4000 mantal frälsejord. För att få fram den jordkategori han är interreserad av så måste man, menar han, bland annat dra ifrån den delen av den bondeägda frälsejorden som var frälseskatte. Om man tolkar innehav som ägare till både ränte- och besittningsrätt så implicerar det att det fanns ”bondeägd” frälseskatte. Det var inte nödvändigtvis så att ränteägare och besittningshavare var samma bonde. Det fanns dessutom många specialfall, där exempelvis en adelsman sålde ränterätten, men behöll besittningsrätten.

alltid fallet. Icke-bönder kunde inneha skattejord dels genom att de förvärvat befintlig skattejord från en skattebonde, dels genom att de *skatteköpt* kronojord som genom köpet blev skattejord.

Vi har redan stött på ett exempel på det förstnämnda med järnbruken i Fryksdsals härad som köpte skattejord under 1700-talets början (Granér, sid 186–202). Carlsson (1947, sid 164–165) tycks dock utgå från att det vanligaste sättet för skattejord att komma i icke-bönders ägo var det sistnämnda sättet, att icke-bönder skatteköpte kronojord.

Skatteköpen innebar att kronan sålde besittningsrätten till kronojord till en enskild köpare. Jorden ändrade då natur från krono till skatte, vilket innebar att räntorna fortfarande gick till kronan, men nu i form av skatter snarare än arrendeavgifter. Skatteköp av kronojord blev möjlig genom ett kungligt brev 1701, och kom därefter att fortsätta med varierande intensitet, med avbrott på grund av tillfälliga förbud år 1763–65 och 1773–89 (Gadd 198-202; Heckscher 1944).

Den stora majoriteten av alla skatteköp gjordes av kronobönder som köpte den jord de redan brukade. Detta ledde till att betydande mängder kronojord omvandlades till skattejord, och att kronobönder blev skattebönder, något som utgjorde den största förskjutningen mellan jordnaturer under den period jag beskriver.

En betydande minoritet av skatteköpen gjordes dock av andra än kronobonden själv, inte sällan av en ofrälse ståndsperson. Kronobonden löpte då risken att bli avhyst, och fick, om han satt kvar, sämre villkor (Heckscher, 1944, sid 110). Det är oklart om de bönder som satt kvar sågs som skattebönder, de arrenderade ju bara jorden från en annan ägare. Den nya ägaren hade fortfarande att betala skatt, så för att göra någon vinst på sitt ägande måste han ta ut ett arrende som var högre än skatten. Arrendatorns ekonomiska situation bör därför ha försämrats, och han hade nu dessutom bara ett vanligt privaträttsligt arrendekontrakt (Aspvall, 1966, sid 6). Arrendatorer till ståndspersoner förlorade dessutom sin rösträtt till bondeståndet (Olsson, 1948, sid 55; Aspvall, sid 6). Samtidigt så saknade de ståndspersoner som ägde skattehemmanet också rösträtt, då de ju inte var bönder.

All skattejord som ägdes av icke-bönder arrenderades emellertid inte ut, i vissa fall drevs gården av ägaren själv, men då i allmänhet med hjälp av anställda, tjänstefolk och torpare (Lindström, sid 64). En del av de icke-bönder som skatteköpte kronojord arrenderade dessutom jorden redan, så skatteköpet innebar bara att de fick stärkt besittningsrätt till jord som de redan kontrollerade (Gadd, 2000, sid 200).

Efter frälse- och skattejord så återstår det nu att diskutera *kronojorden*. Om någon köpte kronojord, oavsett om det var en bonde, någon ur mellangruppen eller en frälseperson,

så innebar det ett skatteköp och vilket gjorde att jorden blev skattejord. Frågan här är dock hur stor del av kronojorden som icke-bönder *arrenderade*.

Icke-bönder som arrendatorer av kronojord förekom bevisligen. Mellangruppen arrenderade exempelvis en hel del krono-rusthåll. Precis som de bönder som var rusthållare så arrenderade de alltså kronans jord med åborätt och fick skattefrihet mot att de höll med ryttare. Med detta sagt så var det ändock så att majoriteten av rusthållarna var bönder (Heckscher, sid 110).

Mellangruppens innehav av kronojord speglas också i det faktum att en del av deras skatteköp, en mindre del förvisso, utgjordes av köp av kronojord som de redan arrenderade (Heckscher, sid 120, Gadd sid 200). Ytterligare exempel på mellangruppens innehav av kronojord återfinns också i två av posterna i tabellen: boställena och rekognitions skogarna. Slutligen rapporterar Thoré (sid 45 och 80–82) att av akademihemmanen av krononatur som hörde till Uppsala universitet så förekom det att en del av dessa innehades med åborätt av ståndspersoner. Detta hörde dock till de sällsynta undantagen.

Tyvärr har jag inte lyckats hitta någon siffra på hur stor del av kronomantalet som arrenderades av icke-bönder. En gissning är att det var en relativt marginell företeelse, med möjligt undantag för rusthållen.

3.4 Bruksformer

Jag gjorde tidigare en uppdelning av frälsejord som drevs direkt av jordägaren, vilket kallades domändrift, och jord som arrenderades ut till frälsebönder. Domändriften är ett exempel på en mer storskalig drift, medan bondejordbruken, oavsett natur, brukades av bondefamiljerna med tilläggsarbetskraft i form av tjänstefolk.

Jag satte också likhetstecken mellan domändrift och säterijorden, och mellan familjejordbruk och all övrig slags jord. Detta var nog ungefärligen en riktig bild fram till 1800-talets början. Vid denna tid började dock domändriften expandera allt mer, även utanför säterijorden. Det gick till på det viset att godsägarna avhyste frälsebönderna, inkorporerade deras jord i säteriernas stordrift och ersatte deras dagsverken med dagsverksskyldiga husmän och anställd arbetskraft (Olsson, 2002).

Hur stor del av frälsejorden som på detta sätt lades under domändrift är tyvärr inte undersökt. Fridlizius (citerat i Olsson, 2002) har undersökt mantalsfördelningen i 70 skånska godssocknar. Dessa socknar är naturligtvis inte på något sätt representativa för riksgenomsnittet, men där ökade hur som helst mantalen under domändrift från 24% år 1804 till 54% år 1865.

Det fanns även mer storskalig produktion på annat håll. Boställena kunde omfatta flera mantal så om de drevs i boställeshavarens egen regi så rörde det sig om drift i större skala. Vi har ju också stött på andra exempel på lite större enheter. På lustslottet Drottningholm så brukades ju 4 ¼ mantal i slottets egen regi, och järnbruken i Fryksdal brukades en del skattejord i egen regi. I ingen av dessa fall framgår det emellertid i vilken mån hela jorden drevs som en enhet, i stordrift, eller om den var uppdelad på flera mindre enheter. Det framgår dock att de inte drevs med bönder i familjebruk, utan med annan typ av arbetskraft.

Driftsformen är också viktigt att hålla i tanken om vi skall försöka uppskatta antalet röstberättigade. Detta eftersom vissa driftsformer innebar att mantalen brukades av andra än bönder. Mer om detta senare.

3.5 Sammanfattning

För att på något sätt sammanfatta huvuddragen i alla dessa olika indelningsgrunder så kan vi titta på tabell 3 på nästa sida, där jag redovisar några viktiga kategorier, och deras kännetecken i termer av vem som var ränteägande, hade besittningsrätt, var brukare och gick bakom plogen. Tabellen syfte är bara att illustrera hur flera personer kunde göra olika slags anspråk på samma jord. Tabellen tar således bara upp ett par illustrerande exempel från alla de kombinationer som är möjliga. Som jag tidigare har påpekat så kunde det finnas fler lager av inblandade aktörer än dom jag illustrerar här, exempelvis om en ståndsperson arrenderar ett gods

Tabell 3. Översikt över de viktigaste jordkategorierna och några sätt varmed jorden kunde byta kategori.

Jord-natur	Under-kategori	Ränteägare	Besittnings-rätt	Brukare	Bakom plogen
Krono	Boställen	Indelad till boställes-havaren	Kronan	Boställes-havaren	Torpare Tjänstefolk Anställda
Krono	Krono arrenderad av mellangruppen	Kronan	Kronan	Mellan-grupps person	Mellan-grupps person eller anställda o.dyl.
Krono	Krono arrenderad av kronobönder	Kronan	Kronan	Bonden	Bondefamilj & ev. tjänstefolk
Skatte	Skatte ägt av mellangruppen	Kronan	Mellan-grupps person	Arrendator	Arrendatorfamilj & ev. tjänstefolk
Skatte	Skatte ägt av bonde	Kronan	Bonden	Bonden	Bondefamilj & ev. tjänstefolk
Skatte	Skattefrälse	Frälseperson	Bonden	Bonden	Bondefamilj & ev. tjänstefolk
Frälse	Frälseskatte	Frälseperson	Bonden	Bonden	Bondefamilj & ev. tjänstefolk
Frälse	Allmänt samt rå och rörs, utarrenderat	Frälseperson	Frälseperson	Bonden	Bondefamilj & ev. tjänstefolk
Frälse	Allmänt samt rå och rörs, domändrift	Frälseperson	Frälseperson	Frälseperson	Bondedagsverken Torpdagsverken Anställda
Frälse	Säteri	Frälseperson	Frälseperson	Frälseperson	Bondedagsverken Torpdagsverken Anställda
Frälse	Frälsejord ägd av bonde	Bonden	Bonden	Bonden	Bondefamilj & ev. tjänstefolk

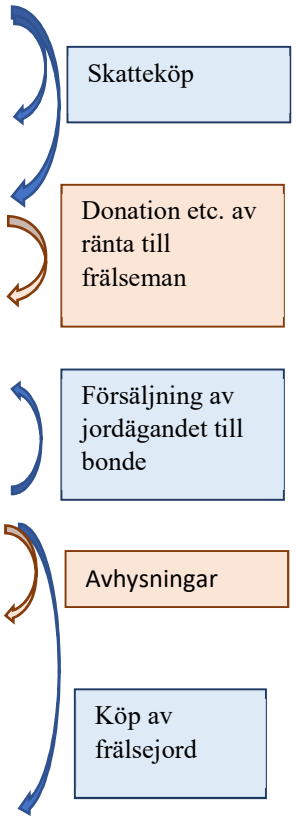

Not: Tabellen är en vidareutveckling av Hill (1991).

4. Källor

Mantalslängderna och jordeböckerna är centrala primärkällor för mantal. Där framgår hur mycket mantal varje gård hade. I allmänhet framgår också vilken jordnatur gården besatt. Mina siffror bygger till stor del på dessa primärkällor, men bara indirekt, via olika sammanställningar som bygger på dessa primärkällor. Men, är vad som står i dessa källor det som mina data idealt sett skall spegla? Svaret på denna fråga beror ju lite på vad syftet med datan är.

Jag föreslog tidigare tre användningsområden för mina data: rösträtten, villkoren för investeringar och de ofrälses frammarch. Vilka villkor ställer dessa på datan? Om det råder oenighet eller tvetydigheter kring en jordnatur, vad bör då mina data, idealt sätt, spegla?

Låt mig börja med den politiska rösträtten. Det viktiga är ju vilka som faktiskt fick rösta, och, i viss mån, hur riksdagsmannen uppfattade sin potentiella väljargrupp. Ett flertal aktörer hade möjlighet att påverka vem som fick rösta: den valförättande häradshövdningen med sin nämnd, övriga röstande bönder och, vid överklaganden, högre instanser och bondeståndet på sittande riksdag.

Anta att vi har en presumtiv väljare som besitter jord som i mantalslängden står antecknad som kronojord. Detta skulle i teorin ge honom rösträtt. Men om förutsagda aktörer var eniga om att han i själva verket innehade frälsejord, och i enlighet med detta uteslöt väljaren i fråga, då är det den jordnaturen som idealt sett skall återspeglas i mina siffror, inte det som står i mantalslängden. Som vi skall se så kan vi inte utesluta att det förekom sådana fall, vilket gör att mantalslängden bara skall ses som ett otillräckligt vittne till den jordfördelning jag är ute efter, inte som mitt undersökningsobjekt i sig.[18]

På samma sätt är det med mitt andra användningsområde, villkoren för investeringar i jordbruk. Det som är relevant är hur mycket brukaren faktiskt fick behålla, och hur säker brukaren själv upplevde att hans besittning var.

Nu finns det i allmänhet inte så mycket att göra åt detta utan ofta får jag helt enkelt acceptera de siffror som finns tillgängliga. Resonemanget tydliggör dock att det finns ytterligare ett lager av osäkerhet, och det motiverar också att närhelst det dyker upp alternativa siffror så har jag en riktlinje för hur dessa skall bedömas. I figur 1 nedan illustrerar

[18] Andra användningsområden hade kanske motiverat att mantalslängderna varit mitt faktiska undersökningsobjekt, och att mina siffror därmed bara skulle utgöra ett försök att summera siffrorna i alla mantalslängderna för varje år.

jag datans väg från ”undersökningsobjekt” till slutresultat. Jag kommer nu gå igenom potentiella problem i varje steg i den kedjan.

Figur 1: Kedjan av källor för datan.

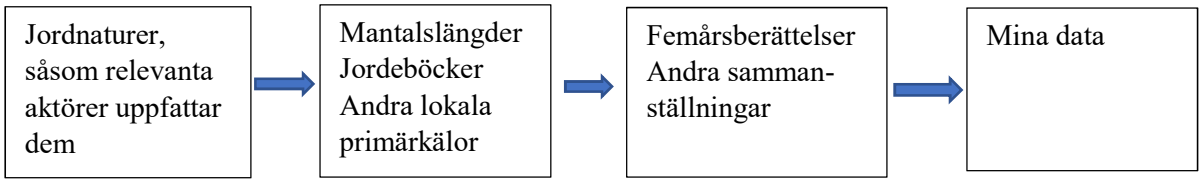

Så vad finns det då för problem med mantalslängder, jordeböcker och liknande primärmaterial? Ett uppenbart problem är att det allt som oftast saknas information om de kategorier vi diskuterat. Så skiljer sig exempelvis mantalslängderna åt betydligt vad gäller detaljrikedomen. Ibland finns inga jordnaturer med alls och ibland finns det en betydande mängd detaljer. Oftast framgår det dock bara om det är krono, skatte eller frälse mantal, men inte så mycket mer. För att nå fler underkategorier så får man således söka andra alternativa källor eller göra uppskattningar.

Det förekom dessutom tvetydigheter om vad för natur en viss jord hade. På Åby gods, som vi tidigare stött på, tvistade exempelvis frälsebönder och godsarrendatorn om huruvida hemmanet Toftestad var en frälseladugård eller ej, och det var inte glasklart vem som hade rätt (Ernby, sid 95).

Mantalslängder och jordeböcker utgör alltså centrala primärkällor för olika hemmans jordnatur och mantal. En lösning skulle därmed vara att excerpera alla bevarade exemplar av dessa källor och bygga upp min statistik från denna grund. Ett sådant projekt motsvarar dock en enorm arbetsinsats som går långt bortom ambitionen för denna artikel. Som tur är finns det redan en lång rad sammanfattningar av detta material för enskilda år. Flera av dessa sammanfattningar gjordes dessutom strax efter primärmaterialets tillkomst, vilket har fördelen att författarna förhoppningsvis haft god kännedom om de begrepp som används.

Den ”klassiska” sammanfattning är alltså Heckscher (1935), bilaga IV, tabell 2, där han återger mantalssiffror för ett flertal olika år. Heckscher bygger i sin tur sina siffror för 1700 på Rydin (1882, sidan 139). För 1772 så bygger Heckscher på en fransk rapport om Sverige för 1772 (Canzler, 1776, tabell efter sidan 174) som innehåller mantalsdata både för de tre huvudkategorierna och ett par underkategorier. För 1825 så bygger Heckscher på Forsell (1834) som omtalas nedan. För 1878, slutligen, använder Heckscher Riksdagen

(1882, tabell, sidan 100). Jag har i första hand använt dessa mer direkta källor, snarare än Heckschers sammanställning av dem.

Gadd (2020, sid 17–19) har gjort en genomgång av datan för 1700, med delvis andra metoder. Detta ger ett något lägre totalt mantal, men en högst marginell skillnad när det gäller den procentuella fördelningen mellan de tre huvudtyperna av jordnaturer.

Ytterligare en huvudkälla för de tre jordnaturerna är de så kallade ”femårsberättelserna”. I dessa berättelser rapporterade landshövdingarna om situationen i sina län, och i denna uppgift ingick att sammanställa data över mantalen. Detaljrikedomen skiljer sig åt mellan olika år. För vissa år rapporteras bara det totala mantalet, andra år de tre huvudkategorierna och för ytterligare andra år är jorden nedbruten på en mängd underkategorier (såsom illustrerades i tabell 1 ovan med femårsberättelsen för 1828).

Forsell (1831, 1834, 1839, 1844) presenterar mantalsstatistik för de tre jordkategorierna för åren 1828–1842, vilket sedan kompletteras av Hammar (1860) för 1857. Statistiken bygger generellt på en genomgång av jordeböcker eller mantalslängder, men för 1842 så bygger de på de ovannämnda femårsberättelserna. För vissa år så innehåller Forsells statistik också en rad underkategorier till de tre jordkategorierna.

I vissa fall erbjuder inte källorna de totala summorna för *hela* Sverige. I dessa fall har jag själv fått aggregera datan, ibland kompletterade med vissa justeringar. Detta gäller särskilt 1847 års femårsberättelse, för vilket det endast finns detaljerade data län för län, data som dessutom är uppställd på olika sätt för olika län. I detta fall krävdes en hel del arbete att aggregera datan.[19]

En rad andra källor kan komplettera dessa huvudkällor. För att få fram mer detaljer kring förskjutningen mellan krono och skattejord så använder jag Heckscher (1944). Han presenterar data för antalet skatteköpta mantal under ett antal perioder 1700–1815. Tabellen tycks bygga på hans egen genomgång av primärkällor. För att få mer information om hur mycket frälsejord som togs över av bönder så använder jag Carlsson (1947) som utrett det hela i ganska stor detalj. Han bygger sina data huvudsakligen på jordeböcker.

Ytterligare en viktig källa är de så kallade generalsammandragen av bevillningen (tillgänglig för en rad år). Dessa presenterar en hel del detaljdata, inklusive data om boställen och frälseräntor. Tabellerna är dock svåra att tolka och summorna är inte helt konsistenta med övriga källor, av okänd anledning.

[19] Den detaljerade datan kan fås av författaren på begäran.

Generellt så är dock källorna hyfsat konsistenta med varandra, även om de inte stämmer överens exakt. Ett par mindre räknefel har upptäckts i de fall jag haft tillgång till både disaggregerade och aggregerade data. Felen är dock, då de finns, relativt marginella.[20] Flera av de olika källorna utgörs av inbördes oberoende genomgångar av primärmaterial, vilket stärker materialets trovärdighet.

Det finns ju naturligtvis också problem med sammanfattningarna. Femårsrapporten för år 1847 kan tjäna som en illustration. Jag har här undersökt rapporterna från de enskilda länen och det är uppenbart att de är uppställda på lite olika sätt, och framförallt att jordnaturerna rapporteras med skiftande grad av upplösning. I Hallands femårsrapport återfinns bara fem kategorier: skatte, krono, säteri, insockne och utsockne. Andra län delar upp mantalen på en betydligt större antal underkategorier, Östergötland har exempelvis mantalsdata för hela 31 olika undergrupper av jordnaturer.

Att en jordtyp saknas i en enskild länsrapport kan ju förvisso tänkas spegla att det inte fanns någon jord av den typen i länet. Men det kan bevisligen inte vara hela förklaringen för Halland, som bara rapporterade fem kategorier. I detta län bör det nämligen ha funnits åtminstone 120 mantal under boställen vid denna tid (Wiking Faria, sid 75, not 86). Dessa, får man förmoda, måste helt enkelt ha rapporterats som kronojord.[21] Halland är knappast det enda län där specifika underkategorier av jord bakats in i en större kategori.

Jordnaturernas huvudkategorier tycks ha rapporterats tämligen konsekvent, men när det kommer till de olika underkategorierna måste jag vara mycket mer försiktig och fråga mig om personen som sammanställt datan haft ambitionen att leta efter samma kategorier på samma sätt i alla källor.

Källorna ger således ett tämligen gott underlag för att beskriva mantalsfördelningen mellan de tre huvudtyperna av jordnaturer. De tillåter också goda möjligheter att beskriva fördelningen mellan allmänt frälse, rå och rör samt säterier. Frälseskatte och boställen finns bara för 1800-talet, så där måste jag göra kvalificerade gissningar för tidigare perioder. Dessa gissningar är relativt vågade i det förstnämnda fallet och något mer tillförlitliga i det senare fallet. Boställena var ju en del av indelningsverket, som var en ganska trögrörlig institution. En rimlig gissning är därför att boställenas mantal inte förändrades allt för mycket under perioden.

[20] Man skulle måhända väntat sig fler räknefel då summeringarna är gjorda med hand, ofta med invecklade bråk, medan jag lätt kan summera datan i Excel.
[21] I flera andra länsrapporter så finns det kolumner för olika underkategorier där siffror saknas. Men i Hallands rapport finns det bara fem *kolumner*.

Alla ovannämnda underkategorier delas sedan upp (”på tvären” så att säga) efter huruvida deras ägare kunde räknas som bönder, ofrälse ståndspersoner eller adel. Heckscher redovisar siffror som kan ligga till grund för en sådan uppdelning av skattejorden, och Carlsson (1947) har motsvarande material för frälsejorden. I särskilt det förstnämnda fallet måste denna uppdelning betraktas som uppskattningar, som grundar sig på en hel del antaganden. Fördelningen efter ägargrupp måste därför tolkas med stor försiktighet.

På grund av de problem jag beskrev tidigare så har jag inte bedömt det möjligt att på ett rimligt sätt göra uppskattningar för de många andra underkategorier jag diskuterat. Tyvärr har jag inte heller lyckats hitta data som låter mig dela upp kronojorden efter arrendatorns ståndstillhörighet och det tycks också saknas data för mantal under olika bruksformer. Jag kommer alltså sammanställa data för de kategorier som återges i tabell 4 nedan.

Tabell 4: översikt av variablerna.

				Ägs av vem som helst (--0)		
				Ägs av bönder (--6)	Ägs av icke-bönder (--7)	
					Ägs av mellangruppen (--8)	Ägs av adeln (--9)
Total (T)	Skatte (S)		Skatte (S000)	S006	S008	S009
	Krono (K)		Krono, exkl. boställen (K100)	K100		
			Boställen (K200)	K200		
	Frälse (F)	Allmänt frälse (F100)	Frälseskatte (F140)	F146	F148	F149
			Allmänt frälse, exkl. frälseskatte (F150)	F156	F158	F159
		Ypperligt frälse (F200)	Rå & rör (F260)	F266	F268	F269
			Säteri (F270)	F276	F278	F279

Not: För kronojord så syftar ägarskap på arrende med åborätt.

De färgade rutorna i tabellen utgör de variabler jag kommer rapportera. Dessa kan sen summeras till de olika övriga kategorierna. Koderna i rutorna är de variabelkoder jag använder. Den första bokstaven i koden indikerar huruvida det rör sig om skatte, krono, frälse eller total jord. De två första siffrorna anger undergruppen av jordnatur, och den sista siffran anger vad det var för typ av ”ägare” till jorden. En nolla anger att det rör sig om en total.

5. Metod

För de tre jordnaturerna har jag helt enkelt sammanställt de tillgängliga källorna som finns. Alla relevanta observationer finns sammanfattade i figur 2, 3 och 4 samt i tabell A1. De olika källorna tycks på de hela taget vara i linje med varandra. Vissa enstaka observationer sticker dock ut något från andra observationer för samma, eller närliggande, år. I allmänhet avviker en viss källas observationer systematiskt från de övriga källornas, men avvikelserna är i allmänhet är små.

I fall skillnader observeras tycks det troligt att dessa speglar de olika sätt varigenom datan har sammanställts, och de olika resultaten kan då tänkas bero på de olika sätten att definiera och sammanräkna de olika kategorierna, snarare än att de speglar faktiska förskjutningar. I några fall, som exv. för vissa av Carlssons siffor, är dessa observationer också uttryckligen avrundade och ungefärliga. Att inkludera alla siffror rakt av skulle ge således ge upphov till en del hackigheter som jag bedömer inte speglar faktiska förändringar.

Jag har därför valt ut de observationer som tycks ligga i linje med den allmänna utvecklingen och uteslutit de observationer som jag antagit under- eller överrapporterar mantalet. Detta är utan tvivel en relativt ad-hoc mässig metod och jag skulle istället kunnat ha använt någon statistisk metod för att utjämna datan. Då hade jag dock missat de möjligheter som en mer kvalitativ källkritik erbjuder. Jag redovisar dock all rådata, och illustrerar mina val, så det skall vara möjligt för läsaren att själv bedöma rimligheten i resultatet.

När en jordkategori är färdigkonstruerad så interpolerar jag datan mellan de år för vilka det finns observationer. Detta för att göra det möjligt att jämföra observationer för olika jordnaturer, som ofta endast finns tillgängliga för separata år.

I de följande avsnitten går jag igenom hur jag sammanställt datan för de tre jordnaturerna frälse, skatte och kronojord. Jag börjar varje avsnitt med att beskriva hur jag

sammanställt totalen för respektive jordnatur, för att sedan beskriva hur jag sammanställt de olika underkategorierna.

För vissa variabler har jag inte särskilt mycket att gå på, i varje fall för vissa perioder. I mitt huvuddataset så kommer jag därför tvingas lämna vissa observationer tomma. Det kan dock finnas ett behov av att ha ett fullständigt dataset där det finns observationer för alla variabler, för alla år, även om vi inte har någon ingångsdata. Ett alternativ skulle vara att sätta variabeln till noll för de år vi saknar data, men det skulle vara om möjligt ännu sämre. Jag kommer istället presentera en variant till huvuddatasetet, ”data med extrapoleringar”, där jag även inkluderar mycket grova gissningar. Dessa gissningar kan inte säga oss något om hur variabeln förändrades över tid, men det kan ge någon slags bild av hur den totala jordmassan fördelades. När jag i de följande avsnitten går igenom hur datan har konstruerats så kommer jag tydligt indikera när det rör sig om en gissning som bara används i ”data med extrapoleringar”.

5.1 Frälsemantalet

Första steget är alltså att sammanställa det totala mantalet för frälsejord. Denna jordnatur företedde ganska små förändringar under perioden 1700–1885, vilket gör att jag bedömer det som relativt oproblematiskt att göra interpoleringar och extrapoleringar för just denna kategori. Alla tillgängliga observationer är illustrerade i figur 2. Eftersom y-axeln börjar på 20 000 mantal så framstår källorna som mindre samstämmiga än de faktiskt är.

För 1700-talet använder jag de två källor som Heckscher (1935) använde sig av: Rydin för 1700 och Canzler för 1772. Dessa siffror kompletteras av Carlssons (1947) skattningar som ligger i linje med den allmänna trenden. För 1825 till 1857 så använder jag huvudsakligen Forsell och Hammar, och därefter femårsberättelserna. Jag interpolerar sedan mellan alla dessa observationer för att göra det möjligt att kombinera dessa data med källor för andra kategorier, som ibland bara finns tillgängliga för andra jämförelseår.

Figur 2. Källor för totalt frälsemantal.

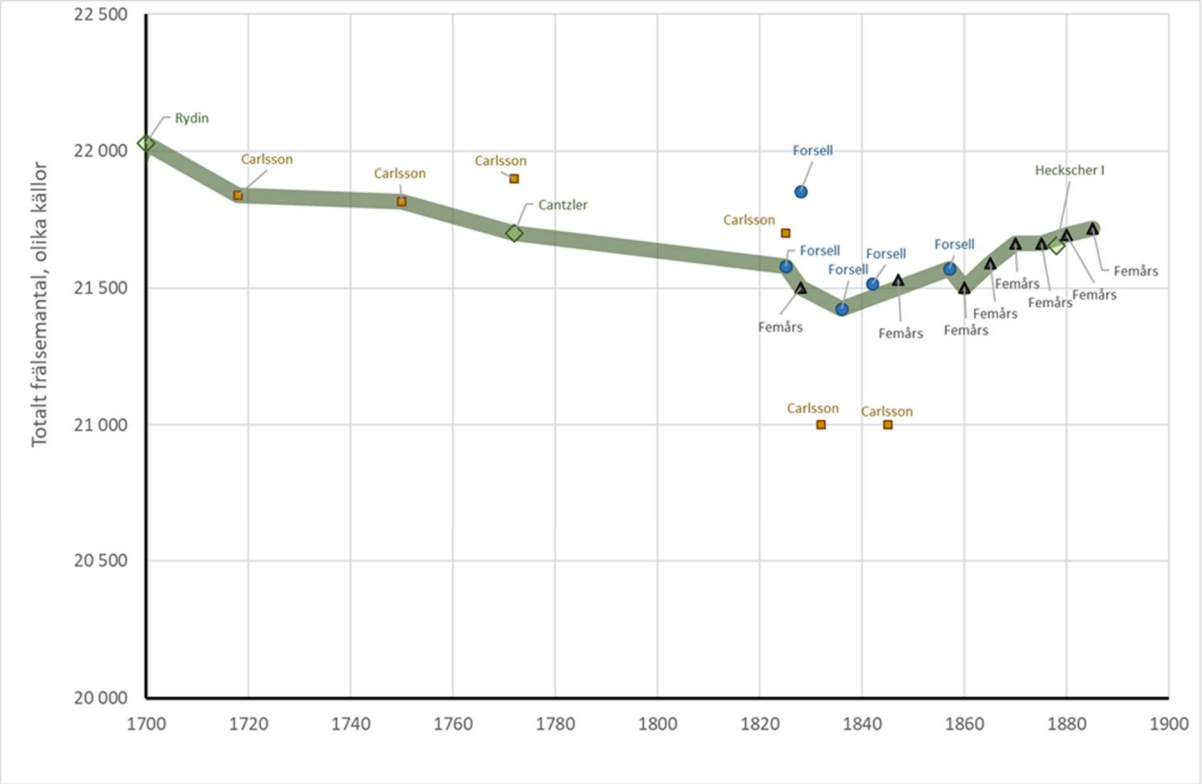

Källor: Carlsson (1947), Rydin (1882), Canzler (1776), Hecksher (1935), Forsell (olika år) och femårsberättelserna (olika år). Den tjocka gröna linjen markerar de observationer som inkluderats samt interpolationerna mellan dem.

När vi nu har data för det totala frälsemantalet så blir nästa steg att dela upp frälsejorden på *allmänt och ypperligt frälse*. För 1718 och 1750 så använder jag Carlssons (1947) skattningar (den senare siffran gäller ”1700-talets mitt”), för 1772 använder jag Canzler och för 1828, 1880 och 1885 använder jag femårsberättelserna.

Däremellan så interpolerar jag mantalen för allmänt frälse. Ypperligt frälse för de interpolerade åren sätter jag däremot till skillnaden mellan totalt och allmänt frälse för att på så sätt garantera att summan av allmänt och ypperligt frälse alltid är lika med totalt frälse. Även i detta fall så skedde inga större förskjutningar efter 1700, så de interpoleringar jag gör torde vara relativt oproblematiska.

Nästa uppdelning jag gör handlar om det ypperliga frälset. Det ypperliga frälset bestod alltså dels av *rå- och rörshemman*, dels av *säterier*. Det finns data för dessa båda underkategorier för 1772 från Canzler och för 1828, 1880 och 1885 från femårsberättelserna. Det finns inga större skillnader mellan dessa år. Jag räknar ut säterimantal som andel av den ypperliga jorden och interpolerar och extrapolerar denna andel till resterande år. Närhelst jag

har data för ypperligt frälse så multiplicerade jag detta med den interpolerade andelen säterier. Rå- och rör sätts till resten av det ypperliga frälset, detta för att säkerställa att summorna går jämnt upp.

Ytterligare en uppdelning handlar om *frälseskattejorden*. En del av frälsejorden blev alltså omvandlad till frälseskatte, en process som kom igång på allvar efter mitten av 1700-talet. Enligt Carlsson (1947, sid 105) så var det bara allmänt frälse som blev omvandlat till frälseskatte. Allmänt frälse bestod alltså av två underkategorier (1) det jag egentligen menar med allmänt frälse, samt (2) allmänt frälse omvandlat till frälseskatte. Båda dessa kategorier ingår i de mantal jag hitintills sammanställt såsom varandes ”allmänt frälse”, en jordkategori som jag alltså nu skall dela upp ytterligare.

Bevillningen presenterar mantalsdata för frälseskattejord för 1813–1845. Frälseskattejorden uppvisar inga stora förändringar under denna period, och det är oklart i vilken utsträckning som de fluktuationer man kan se representerar faktiska förändringar eller om de bara speglar olika sätt att räkna, eller om de beror på rena räknefel.

För det utökade datasetet ”data med extrapoleringar” gör jag följande tillägg: Jag antar att inga ytterligare förändringar ägde rum mellan 1845 och 1885. Dessutom gör jag två ganska vågade gissningar för 1700 och 1750, som bygger på påståendet att omvandling till frälseskatte huvudsakligen skedde under 1700-talet senare del men att termen frälseskatte finns belagd redan från år 1713. Jag antar därför att frälseskattejorden var obefintlig 1700 och bara marginellt större 1750.

För huvuddatasetet går jag sen vidare med att dela upp frälsejorden utifrån *jordinnehavarens stånd*. Jag börjar med att dela upp frälsejorden efter huruvida den var ägd av bönder eller icke-bönder. Det finns separat information om detta för både allmänt och ypperligt frälse, däremot inte för säterier och rå och rör. Detta ger mig de fyra kategorierna (1) allmänt frälse ägt av icke-bönder; (2) allmänt frälse ägt av bönder; (3) ypperligt frälse ägt av icke-bönder; (4) ypperligt frälse ägt av bönder.

Huvudkällan för detta är Carlsson (1947). För 1718 och 1772 så redovisar han data för dessa fyra kategorier för hela Sverige och för 1845 redovisar han en skattning för detta. I dessa fall kan jag i princip ta Carlssons data direkt, men för att säkerställa att alla delsummor matchar de totaldata jag har så låter jag den frälseägda ypperliga frälsejorden vara lika med totalt ypperlig jord minus ypperlig jord ägd av bönder. Jag gör på samma sätt med den allmänna frälsejorden. Det blir endast en marginell skillnad mot om jag hade tagit Carlssons siffror rakt av.

Carlsson presenterar också data för ett urval av län för åren 1736, 1754, 1789, 1805 och 1825. Han kommer också med skattningar för det totala mantalet frälsejord i bondehand för 1805 (egentligen ”Gustavianska tidens slut”), 1832 och 1865. För dessa datum försöker han inte skatta hur mycket av denna jord som var ypperlig och hur mycket som var allmänt frälse.

För de år för vilket det finns data för ett urval av län så använder jag mig av dessa genom att ta den procentuella fördelningen för de fyra jordkategorierna och kombinera det med data från närliggande år för vilka det finns data för hela Sverige. Hur jag länkar dessa data varierar lite beroende på vilket år det rör sig om, men den exakta metoden framgår av metadatan i excelfilen. För de år då det bara finns skattningar för bondeägd frälsejord så kombinerar jag dessa data på liknande sätt med data från närliggande år. För 1805 så finns både Carlsons data för de fyra kategorierna för ett urval av län, och densammes skattning för mantal bondeägd frälsejord för hela Sverige. De två skattningar jag kan göra utifrån dessa två skattningar ligger ganska nära varandra.

Vi har alltså skattningar för böndernas andel av det ypperliga frälse, men vi saknar tyvärr siffror för hur mycket av detta som utgjordes av säterier och hur mycket som rörde sig om rå och rör.[22] Säterier är ju lite speciella eftersom de i allmänhet var bebyggda med en herrgård – en ståndsmässig byggnad som utgjorde navet i ett gods. Vissa av säterier som köptes var och förblev bebyggda med en herrgård och man kan då fråga sig om ”bonden” som innehade en sådan herrgård verkligen kan ses som just en bonde, och inte en person ur mellangruppen. Av de exempel som ges i Carlsson så tycks åtminstone vissa av dessa personer ha betraktats såsom varandes bönder men gränsdragningen uppåt måste ses som högst flytande.[23]

I andra fall blev dock säteriet styckat och omvandlat till vanliga bondgårdar (Carlsson sid 155 och Ulväng, 2013). I sådana fall faller det sig mer naturligt att ägarna fortfarande betraktades som bönder. All säterijord behövde alltså inte vara bebyggd av en äkta herrgård. Ulväng (2013) har gjort en genomgång av säterier i Uppsala län och fann att av länets 216 säterier var bara 65–75 procent bebyggda av faktiska herrgårdar, och av de resterande säterierna så var en betydande del bebyggda av vad han klassificerar som bondgårdar (de kunde dock ha någon form av större byggnad för att behålla säterifriheten, men dessa var inte avsedda som ståndsmässigt boende).

[22] Carlsson (1947) är inte helt tydlig när det gäller detta. Ibland när han pratar om bönders innehav av säterier så tycks han mena ypperligt frälse generellt. På sid 155 så säger han exempelvis att 3% av säterijorden ägdes av bönder, men i tabellen på följande sida så gäller motsvarande siffror ypperligt frälse.
[23] Anders J Medin är ett av de exempel Carlsons ger (på sid 295). Denne Medin omnämns i Svenskt Biografiskt Lexikon (SBL, Melin) såsom ”lantbrukare”, men i övrigt framstår han knappast som en typisk bonde.

Hur det nu än är med detta så vet jag fortfarande inte hur vanligt det var med bönder som innehade säterijord så dessa data får utebli från huvuddatasetet. För det utökade datasetet, ”data med extrapoleringar”, gör jag dock följande tillägg: Jag antar att böndernas andel av säterijorden var samma som böndernas andel av rå och rörshemman. Denna andel sätts till böndernas andel av den totala ypperliga frälsejorden.

Det tycks, som jag diskuterade tidigare, som om en del av den av bönder innehavda frälsejorden var frälseskatte. Detta skulle alltså vara frälseskatte för vilken en ofrälse hade både ränte- och besittningsrätt, vilket gör det svårt att se hur den i praktiken skilde sig från ”vanligt” allmänt frälse för vilken en ofrälse hade förvärvat både ränte- och besittningsrätt. Jag utgår ändå från att en del av frälseskattejorden var ”bondeägd”, i den betydelse jag gjorde ovan. För det utökade datasetet ”data med extrapoleringar” gör jag följande tillägg: jag antar, för enkelhetens skull, att andelen bondeägd frälseskattejord var det samma som andelen bondeägd allmän frälsejord totalt sätt.[24]

Till slut delar jag upp den av icke-bönder ägda jorden på sådan jord som ägdes av adel respektive mellangruppen. Carlssons (1947) har inte bara data över den av bönder ägda jorden, utan också mantal ägda av olika delar av mellangrupperna. Adelns innehav kan därifrån framräknas som restposten av all frälsejord. Carlsson (1947, sid 11) inkluderar i mellangruppen exempelvis ämbetsmän, officerare, brukspatroner, läkare, fältskärer, apotekare, lärare, informatorer, sjökaptener, advokater, bokhållare och possessionater.

Rent praktiskt har jag ju redan beräknat böndernas respektive icke-böndernas andel, så nu går jag vidare och delar upp den sistnämnda kategorin på adel och mellangrupperna. Jag börjar med att sammanställa alla Carlssons skattningar för mellangruppens och adelns innehav. Vissa av dessa skattningar bygger på totaldata för hela riket, medan andra bygger på ett urval av län. För var och en av dessa räknar jag ut mellangruppens andel av icke-böndernas innehav. Detta kan göras separat för ypperligt och allmänt frälse för perioden 1718–1825. Därefter har Carlsson bara skattningar för frälsejorden som helhet.

Carlssons (1947) tabell 25 och tabell 28 har data för hela riket för 1718 respektive 1772, så de andelar dessa implicerar tar jag rakt av. Hans tabell 27 har data för ett konsekvent urval av län för 1718, 1736, 1754 och 1772. Mellangruppens andel som impliceras av denna

[24] Det är här värt att lyfta fram en diskrepans för år 1832. Enligt beräkningarna ovan så får jag fram 3 331 mantal för allmänt frälse ägt av bönder, exklusive skattefrälse. Carlsson (1947), sid 295, not 62, anger en siffra på 3000 mantal för vad som måste vara motsvarande kategori. Just denna kategori jord är viktig för år 1832 eftersom ägarna till dessa hemman fick rösträtt detta år. Båda siffrorna, så som varandes skattningar, är att betrakta som ungefärliga, men mina siffror överskattar måhända storleken på denna nya väljargrupp. Carlsons siffror för all bondeägd frälsejord är dock de som jag också använt, 4000 mantal, så skillnaden är att han antagit att en större andel av den bondeägda frälsejorden antingen var ypperlig eller frälseskatte.

tabell matchar de som jag får från tabell 25 och tabell 28 för överlappande år. Jag använder således även dessa andelar rakt av.

Carlssons tabell 29 har data för ett konsekvent urval av län för 1772, 1789 och ca. 1805, fast ett annat urval än i tabell 27. Tabell 31 har ett tredje urval av län för 1805 och 1825. För ypperligt frälse så matchar mellangruppens andel för alla överlappande år, så dessa andelar använder jag rakt av. För allmänt frälse däremot så tycks, av jämförelsen med överlappande år att döma, urvalen i tabell 29 och 31 underskatta mellangruppens andel något. Jag justerade därför upp denna andel så att överlappande år matchade.

Carlsson (1947) bjuder ju också på kvalificerade gissningar för år 1832, 1845 och 1865, men då bara för frälsejorden som helhet. För att få siffror för ypperlig respektive allmän frälsejord så antar jag att andelen i mellangruppernas hand ökade med samma faktor för båda typer av frälsejord.

Jag har nu en serie för mellangruppens andel i icke-böndernas ypperliga frälsejord. Jag multiplicerar den förstnämnda andelen med icke-böndernas mantal på säterier. Jag gör likaledes med rå och rör. Jag använder sedan mellangruppens andel av icke-böndernas innehav av allmän frälsejord, men nu på icke-böndernas mantal på allmän frälse jord och frälseskattejord.

5.2 Skattemantalet

Första steget är alltså att sammanställa det totala mantalet för skattejord. Denna jordnatur uppvisar, till skillnad från frälsejorden, betydande förändringar under perioden 1700–1885. Alla tillgängliga observationer är illustrerade i figur 3.

Figur 3. Källor för totalt skattemantal.

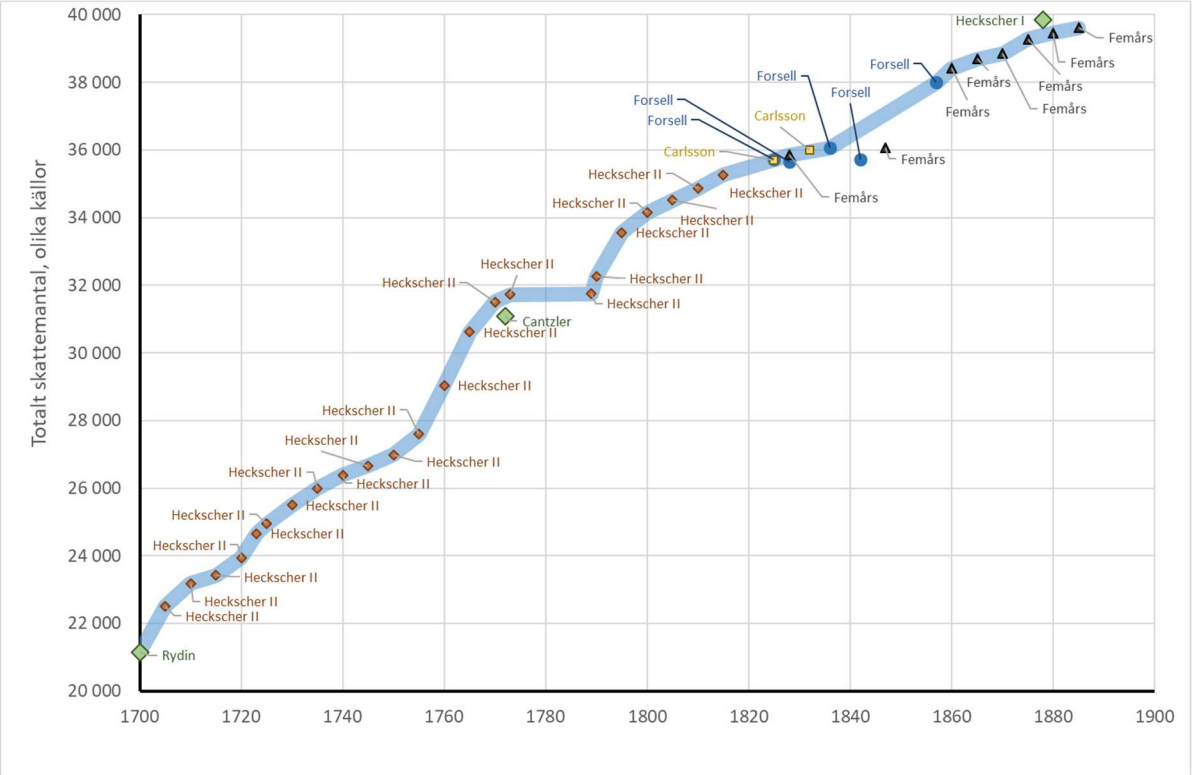

Källor: Carlsson (1947), Rydin (1882), Canzler (1776), Heckscher I är Heckscher (1935) och Heckscher II är Heckscher (1944), Forsell (olika år) och femårsberättelserna (olika år). Den tjocka blåa linjen markerar de observationer som inkluderats samt interpolationerna mellan dem.

För 1700 så använder jag Rydin, vilken är den källa som Heckscher (1935) också använder sig av. Därefter är den stora förskjutningen de så kallade skatteköpen, varigenom kronojord omvandlades till skattejord. Heckscher (1944) har sammanställt antalet skatteköpta mantal under olika perioder från 1700 till 1815. Jag antar, liksom Heckscher, att inga andra större förskjutningar ägde rum under denna period. Jag utgår således från siffran för 1700 och lägger därefter till det skatteköpta mantalet för varje period.

Dessa skattningar tycks vara ganska rimliga eftersom de ligger väldigt nära motsvarande siffror för 1772 från Canzler, och de ligger även väl i linje med de direkta källor

som finns för 1825 och framåt. Källorna jag använder för 1825–1885 är Forsell, Carlsson och femårsberättelserna.

Nästa steg är att dela upp skattejorden efter *ägarnas ståndstillhörighet*. Vi börjar med grupperna bönder och icke-bönder. Carlsson (1947, sid 164–165) tycks mena att icke-bönders innehav av skattejord främst hade sitt ursprung i deras skatteköp av kronojord, och inte genom att de förvärvat befintlig skattejord från en skattebonde. Jag kommer att skatta icke-böndernas skattejordinnehav utifrån detta antagande.

Som tur är presenterar Heckscher (1944) data för hur många av de skatteköpta mantalen som köptes av icke-bönder. Han presenterar även data som gör det möjligt att grovt dela in icke-böndernas innehav mellan frälset och mellangruppen. Till mellangruppen har Heckscher räknat alla personer med särskilda titlar, exempelvis officerare, domare, tjänstemän, ämbetsmän, präster och klockare. Han har även inkluderat personer med familjenamn (efternamn som inte slutar på -son) även om de saknat titlar. Icke-bönder som ”socialt var likställda med bönder” har han räknat till bönderna.

För att skatta den av icke-bönderna ägda skattejorden så antar jag att denna var noll år 1700, och lägger därefter till den av mellangrupperna skatteköpta jorden, ända fram till 1815. Carlsson (1947, sid 165) ger en ungefärlig uppskattning för år 1832 av icke-böndernas innehav av skattejord: runt 3000 mantal ägdes av mellangrupperna och runt 1000 mantal ägdes av adeln. Det som då blir över av skattejorden, och som alltså utgör den bonde-ägda skattejorden, motsvarar då 31 955 mantal. Jag har inte hittat motsvarande siffror för tiden efter 1832.

För det utökade datasetet ”data med extrapoleringar” gör jag följande tillägg: Jag antar att inga ytterligare förändringar av denna kategori skedde efter 1832. När allt detta är gjort så låter jag den av bönder ägda skattejorden bli restposten, det vill säga den totala skattejorden minus den av icke-bönderna ägda skattejorden. Detta för att garantera att alla summor går jämnt upp.

När jag således nu har siffror för icke-böndernas innehav så skall jag nu dela upp deras skattejord efter vilka av de olika *undergrupperna* av icke-bönder som ägde jorden. Den viktigaste åtskillnaden är mellan frälset och mellangruppen. Här meddelar tyvärr Heckscher bara att 9,1% av det totala skatteköpta mantalet köptes av frälse ståndspersoner.[25] Detta måste gälla adelns ackumulerade skatteköp år 1815, det år då Heckschers serier slutar, men vi får

[25] Hecksher (sid 118–120) ger siffror för andelen av det totala skatteköpta mantalet även för andra undergrupper av mellangruppen: officerare 4.6%, präster och klockare 1.2%, domare och landsstatstjänstemän ca 2%, och bruken 2.5-3.0%.

inte veta hur dessa köp fördelades över tid. Om adeln stod för 9,1% av de totala skatteköpen år 1815, så motsvarar detta 38,8% av alla icke-bönders skatteköp. Jag använder denna siffra för att göra en grov skattning av adelns innehav av skatteköpt mantal genom att multiplicera icke-böndernas skatteköpta mantal med 0,388 för alla år 1700–1815. Det resterande mantalet av icke-böndernas skatteköp antas således vara mellangruppens skatteköpta mantal.

Väl att märka så gäller Carlssons (1947) gissning för 1832 det totala skattemantalet ägt av de olika grupperna, medan de siffror jag räknade fram för 1815 och tidigare byggde på det skatteköpta mantalet i ståndspersoners ägo. Siffran för 1815 bygger alltså på antagandet att icke-böndernas innehav av skattejord endast tillkommit genom skatteköp, och att inga förändringar uppkommit varken från icke-bönders köp eller försäljning av skattejord.

Det kan därför vara av intresse att jämföra 1815 och 1832, vilket görs i tabell 5 nedan. Böndernas mantal är nära nog konstant, mellangruppen tycks ha ökat sitt innehav, medan adeln har minskat. Carlsson tycks anse att dessa förskjutningar speglar faktiska trender.

Tabell 5. Mantal skattejord efter ägargrupp.

	Bönder	Mellangruppen	Adel
1815 (beräknat utifrån skatteköp)	31 956	2 023	1 284
1832 (uppskattat av Carlsson)	31 955	3 000	1 000

Källor: se text.

5.3 Kronomantalet

Första steget är att sammanställa det totala mantalet för kronojord. Även denna jordnatur företer betydande förändringar under perioden 1700–1885. Alla tillgängliga observationer är illustrerade i figur 4.

Kronojordens utveckling är i huvudsak en spegling av utvecklingen för skattejord, och jag har därför i princip gjort på samma sätt som för skattejorden. Jag utgår således från Rydin för 1700 och använder sen Heckschers (1944) siffror för skatteköp, men i detta fall så *subtraherar* jag skatteköpen från mantalen år 1700. För 1825 och framåt använder jag de övriga källorna, som i det stora hela ligger i linje med varandra.

En del av kronojorden var lagd under boställen, och denna grupp är av särskilt intresse. För 1813 och 1845 har vi data från bevillningen och för 1880 och 1885 från femårsberättelserna. Efter 1845 ser vi en minskning i mantalet under boställen. Detta kan sättas i samband med den avveckling av systemet som inleddes från och med 1833. Detta år så fick en rad befattningshavare lön i stället för boställen, boställen som nu i stället arrenderades ut. År 1844 avstannade byggnationen av nya boställen och år 1875 avvecklades systemet slutgiltigt och de återstående boställena såldes eller arrenderades ut (Ericsson, 2002, sid 134). Det är dock inte helt klart hur de utarrenderade boställena har klassificerats i statistiken.

Figur 4. Källor för totalt kronomantal

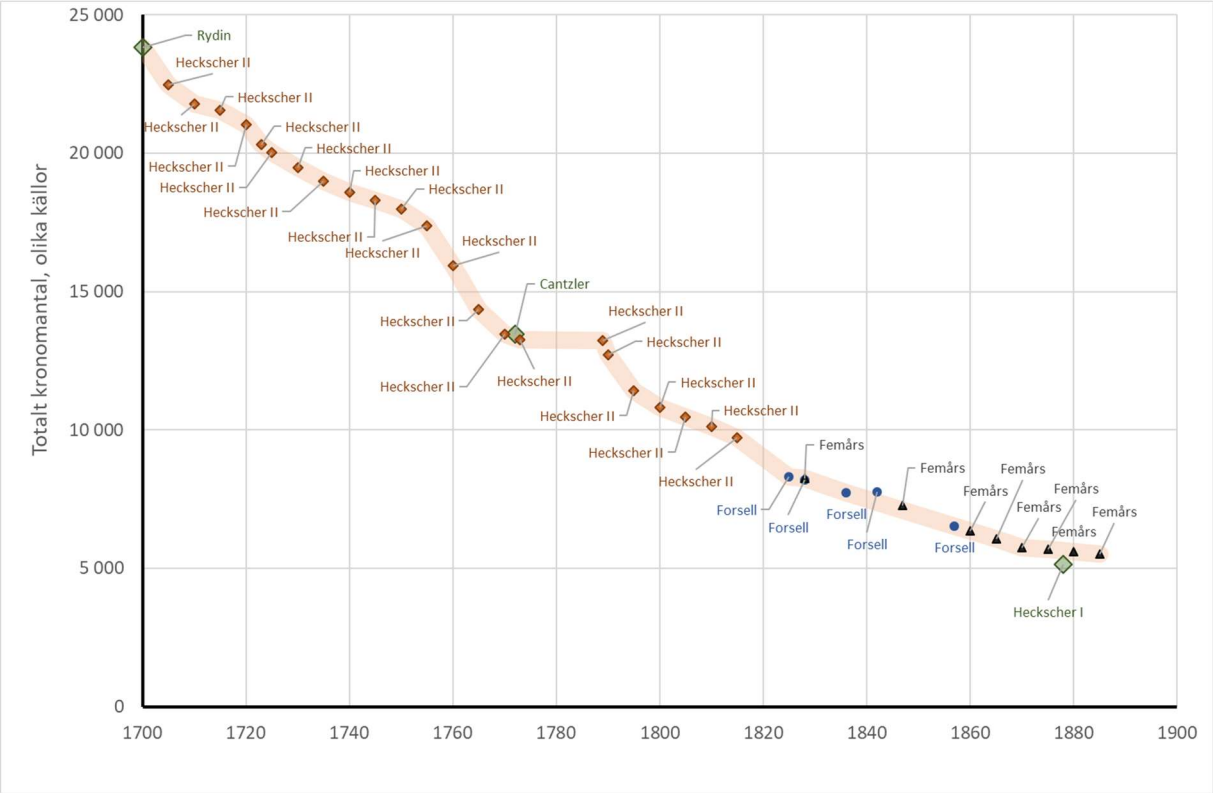

Källor: Carlsson (1947), Rydin (1882), Canzler (1776), Heckscher I är Heckscher (1935) och Heckscher II är Heckscher (1944), Forsell (olika år) och femårsberättelserna (olika år). Den tjocka bruna linjen markerar de observationer som inkluderats samt interpolationerna mellan dem.

Mellan 1813 och 1845, däremot, förändrades inte denna kategori nämnvärt. Eftersom systemet sattes upp före 1700 och kännetecknades av en betydande stabilitet så vågar jag mig på att extrapolera 1813 års siffra till 1700. Gadd (2020, not 7) gör ett liknande antagande och redovisar också flera skäl till varför detta är rimligt. Jag räknar även ut mantalet för ”vanlig” kronojord, det vill säga den totala kronojorden minus kronojord under boställen.

6. Resultat

Alla mina skattningar återfinns alltså i en separat excelfil, men data för ett urval av år redovisas i tabell A3. Alla siffror som jag presenterar i tabell A3 såväl som i detta avsnitt baseras på ”data med extrapoleringar”, som alltså inkluderar en del grova gissningar. I figur 5 så presenterar jag den procentuella mantalsfördelningen för de viktigaste jordkategorierna. Som synes i figuren är den stora förändringen framförallt kronojordens minskning och skattejordens ökning, en utveckling som berodde på de omfattande skatteköpen. Den andra stora förändringen är ökningen av den del av frälsejorden som kontrollerades av bönder, antingen genom att den blev frälseskatte, eller genom direkta frälseköp. Alla dessa trender utgör en reflektion av bondeståndets frammarsch.

Figur 5. Fördelningen i mantal mellan olika typer av jord.

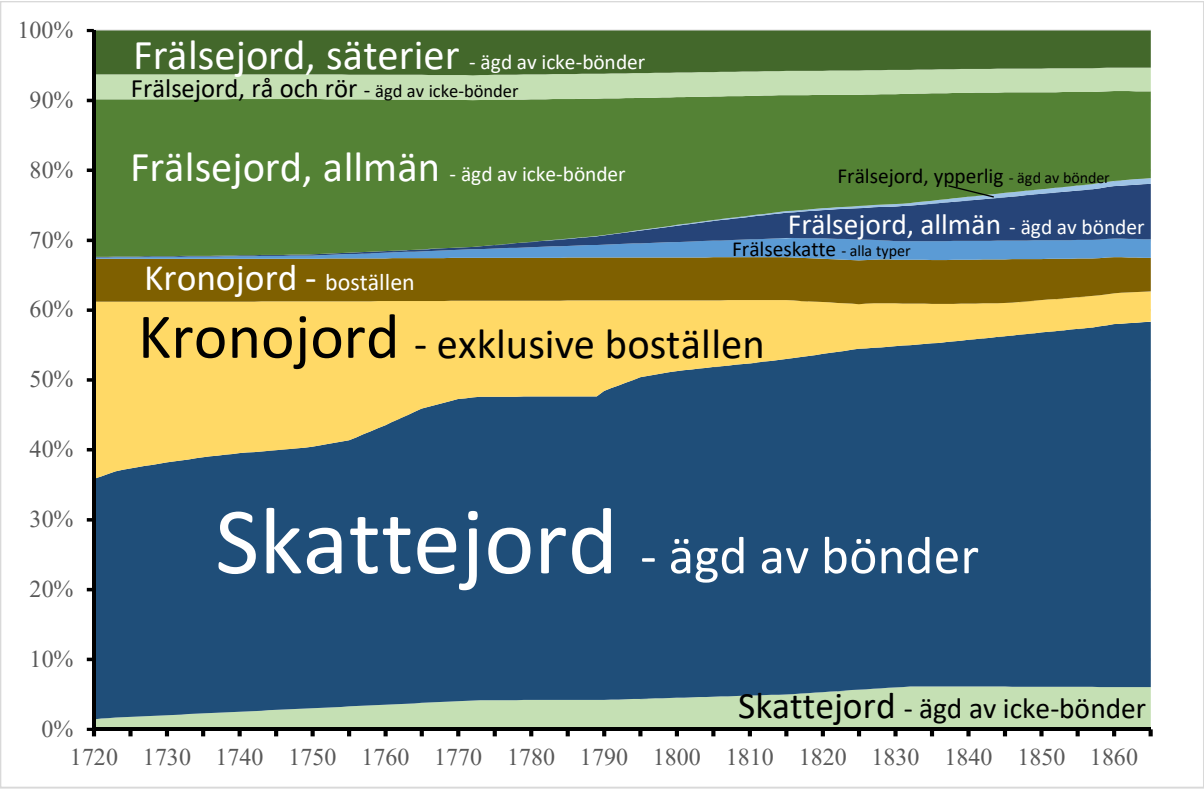

Källor: se texten.

I inledningen så nämnde jag tre möjliga användningsområden för datan: rösträtten, incitament för investeringar och de ofrälses frammarsch. Genom att kombinera de olika underkategorierna vi nu har kan vi säga något om dessa tre frågeställningar.

6.1 Rösträtt

Ett användningsområde av mantalsdatan är att skatta hur många som hade rösträtt till bondeståndet. Tabellverket har data på antalet bönder, men det var ju inte alla bönder som hade rösträtt, utan detta berodde bland annat på vilken typ av jord de besatt.

Jag kan inte ge ett slutgiltigt svar på frågan om rösträtt i denna artikel, men det är i alla fall möjligt att säga hur stor andel av mantalen brukade av bönder som gav deras brukare rösträtt. För att svara på denna fråga måste jag först ur totalen exkludera de mantal som troligtvis brukades av icke-bönder.[26] Till dessa hör säterierna, oavsett ägare (även om säterieägare skulle få rösträtt år 1844, men detta bortser vi ifrån nu). Dit hör också boställena. Om dessa drevs i egen drift av boställesinnehavarna, vilket tycks varit det vanligaste, så kan de omöjligen ha klassificerats som bönder i tabellverket. Om de arrenderades ut så tycks detta ha skett under kontraktsformer som gör det mindre troligt att de klassificerades som bönder, även om detta är mindre säkert.

Den jord som är kvar efter dessa avdrag får alltså tänkas vara brukad av bönder, fast under olika former. Det finns dock ett par kategorier som möjligtvis också borde exkluderas. För det första är det frågan om skattejord som ägdes av icke-bönder skall inkluderas i totalen. Om denna jord arrenderades ut till en bonde är det möjligt att de upptogs som bönder i statistiken, i sådana fall bör jag inkludera dem i totalen. Deras kontraktsformer skilde sig emellertid från vanliga skattebönders, så det är också möjligt att de var upptagna som någon annan grupp. I sådana fall skall deras jord inte tas med i totalen. Drevs jorden av ägarna i egen regi, vilket ju förekom, så borde denna jord exkluderas eftersom ägarna var icke-bönder. Det finns dock inga uppgifter om hur vanligt detta var.[27]

För det andra så avhystes allt fler frälsebönder under 1800-talet, och deras jord lades under godsens domändrift. Även i dessa fall så brukades jorden av icke-bönder, och jorden bör uteslutas ur totalen. Det saknas dock även i detta fall information om omfattningen. Båda dessa fall bidrar med en viss underskattning av rösträtten, eftersom det totala mantalet inkluderar jordar som delvis brukades av icke-bönder.

Av resterande jordkategorier så har vi först de som gav rösträtt. Till dessa hör skattejord ägd av bönder, samt all kronojord som inte var boställen. Till detta hörde också frälseskattejorden, oavsett vem som ägde räntan. Sedan kommer en typ av jord som

[26] Under 1800-talets gång blev stegvis jordägande icke-bönder insläppta i bondeståndet, men här fokuserar vi bara på bönderna (se framförallt Carlsson, 1947, för en diskussion).
[27] Om jag ur totalen exkluderar skattejord ägd av icke-bönder så gör detta bara en marginell skillnad, och då främst mot periodens slut. Andelen röstberättigad jord hamnar då på 81% istället för 75,6%.

inledningsvis inte gav rösträtt, men så småningom gjorde det: allmän frälsejord ägd av bönder. Dessa fick rösträtt i en reform 1834.

De kvarvarande kategorierna gav alltså inte rösträtt. Till dessa hörde allmän frälsejord (exklusive frälseskatte) och rå- och rör, när dessa kategorier ägdes av frälse eller mellangruppen. Till jord utan rösträtt hörde också skattejord då denna ägdes av andra än bönder.

Med dessa kategoriseringar[28] så kan vi se hur jordfördelningen utvecklade sig under vår period, vilket illustreras i figur 6 nedan. Som synes låg andelen relativt stabil under perioden, kring 70% av mantalet. Reformen 1834 gav ett betydande tillskott. Dessa siffror kan naturligtvis inte överföras till andel bönder med rösträtt. Vi måste till att börja med göra antaganden om hur många bönder det gick per mantal i de olika kategorierna. Det tycks exempelvis som att det gick fler skattebönder per mantal än frälsebönder per mantal (se, exempelvis, Herlitz för exempel på detta).

Figur 6: bondebrukade mantal, efter rösträttsstatus.

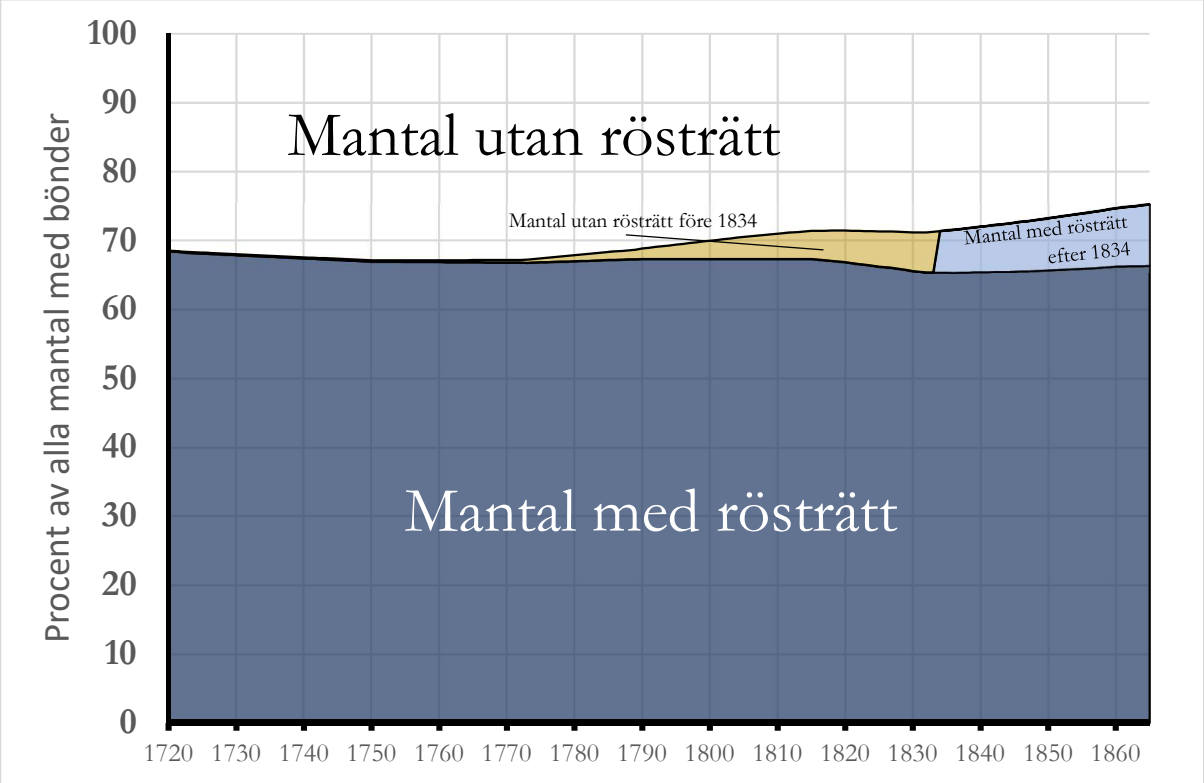

Källor: se text.

[28] Med variabelkoder: De exkluderade kategorierna är F276+F278+F279+K200. Kategorierna med rösträtt är S006+K100+F146+F148+F149. Kategorierna med rösträtt efter 1834 är F156. Kategorierna utan rösträtt är S008+S009+F158+F159+F268+F269+F266.

Det finns naturligtvis också en mängd felkällor. Ovan pekade jag på några felkällor som underskattar rösträtten. Samtidigt finns det vissa typer av jord som inte gav rösträtt, men som troligtvis faller under de kategorier som jag antagit gav rösträtt. Till dessa hör framförallt kyrkojorden, men också jord som hörde till städer. Detta skulle kunna bidra till en överskattning av rösträtten.

6.2 Jordägande och incitament

Som jag tidigare diskuterat fick flera grupper stärkt äganderätt under perioden, inte minst skattebönder som satt på egen jord. Frälsebönder, å andra sidan, fick i vissa avseenden en försvagad ställning. Eftersom det fanns stora skillnader mellan olika jordkategorier, både initialt och i hur det utvecklade sig över tid, så kan det vara intressant att se i vilken utsträckning jorden med goda incitament ökade över tiden.

Jag har här valt att gruppera de olika jordkategorierna i tre grupper efter hur goda incitament jag spekulerar de kan ha haft. Denna indelning är naturligtvis väldigt öppen för diskussion, och det kan finnas goda argument för en annan indelning. Dessutom skall vi inte överdriva skillnaden mellan jordnaturerna. Detta gäller särskilt i vår periods början, då även skattejord omfattades av betydande inskränkningar i äganderätten.

Till jordkategorierna med *goda* incitament har jag först och främst räknat skattejorden som var besutten av bönderna. Jag har även räknat säterierna till denna grupp, oavsett vem som ägde dessa. På säterijorden var det samma person som gjorde investeringsbeslut, som ägde jorden och som ägde räntan, och denna person satt också säkert på jorden. Härvidlag liknade situationen den som skattebönderna hade på sin skattejord, även om driftformen var väldigt annorlunda. Olsson och Svensson (2016) har förvisso visat att säterierna kom att få en sämre produktivitetsutveckling än skattebönderna, något som exempelvis skulle kunna förklaras med övervakningskostnaderna under stordrift och frånvarande jordägare. Med detta sagt så skulle man ändå kunna hävda att incitamenten för säterierna ändock var bättre än det som rådde på rå- och rör hemman, där brukaren var en annan person än ägaren.

Till gruppen jord med goda incitament så har jag även räknat all övrig frälsejord, när denna ägdes av bönder. Även i detta fall så hade samma person investeringsbeslutet, jordägandet och räntan.

Nästa grupp är den jord som jag antar intar ett *mellanläge* vad gäller incitament. Till denna kategori hör först och främst kronojorden (exklusive boställena). Åborna på kronojord

hade på många sätt villkor som förvisso liknade skatteböndernas, men deras äganderätt var likväl svagare. Olsson och Svensson (2010) finner också att kronobönderna i Skåne hade lägre produktivitet än skattebönderna under vår period.

Till denna grupp i medium-kategori räknar jag också frälseskattejorden, i de fall då antingen adeln eller mellangruppen ägde räntan. I dessa fall hade bonden både investeringsbeslutet och jordägandet, men saknade kontrollen över räntan.

Till gruppen med *sämst* incitament räknar jag först och främst allmänt frälse och rå och rörs-hemman, i alla de fall dessa inte ägdes av en bonde. I dessa fall var jordägaren och ränteägaren en annan person än brukaren, och den sistnämnde hade en hel del osäkerhet i sin besittning. Olsson och Svensson finner förvissa att bönder på insockne frälse, som är den skånska parallellen till rå-och rörs hemman, hade lägre produktivitet än bönder på utsocknefrälse (som bestod av allmänt frälse). Bönderna på den förstnämnda jordkategorin hade i allmänhet dagsverksskyldighet, medan bönder på utsockne i allmänhet betalade en ränta. De förstnämnda var också de som i första hand löpte risk för avhysning. Rå och rörshemman kan således ses som en kategori med särskilt dåliga incitament, men jag väljer ändå att bunta ihop den med övrigt allmänt frälse.

Jag antar också att boställena kan platsa i denna grupp. Innehavarna satt ju bara en begränsad tid på dessa, och samtiden tycks i alla händelser ha sett denna kategori som problematisk.

Till slut så inkluderar jag även skattejord när denna var ägd av en icke-bonde, oavsett om det var en adelsperson eller någon ur mellangruppen. Denna jord arrenderades ju ofta ut till en brukare, men som då satt på ett vanligt privaträttsligt kontrakt, med svagare ställning, och en arrendeavgift som översteg skattesatsen. Det kunde ju dock hända att jorden brukades av ägaren i egen regi, och då kan man tänka sig att incitamenten däremot var mycket bättre, så denna kategori överskattar möjligtvis andelen jord med dåliga incitament något.

Vi kan nu se hur mantalsfördelningen ändrades över tid mellan dessa tre kategorier,[29] något som illustreras i figur 7 nedan. Som synes är den mest påfallande förändringen ökningen i jord med goda incitament. Fram till 1700-talets slut så skedde detta huvudsakligen på bekostnad av jord med medium incitament. Den viktigaste orsaken till

[29] Variabelkoderna är som följer. Goda incitament: S006+F146+F156+F266+F276+F278+F279. Medium incitement: K100+F148+F149. Dåliga incitement: F159+F158+F269+F268+K200+S008+S009.

denna utveckling var böndernas skatteköp. Därefter skedde dock en viss minskning även av jord med de sämsta incitamenten.

Figur 7. Mantal fördelade efter incitament.

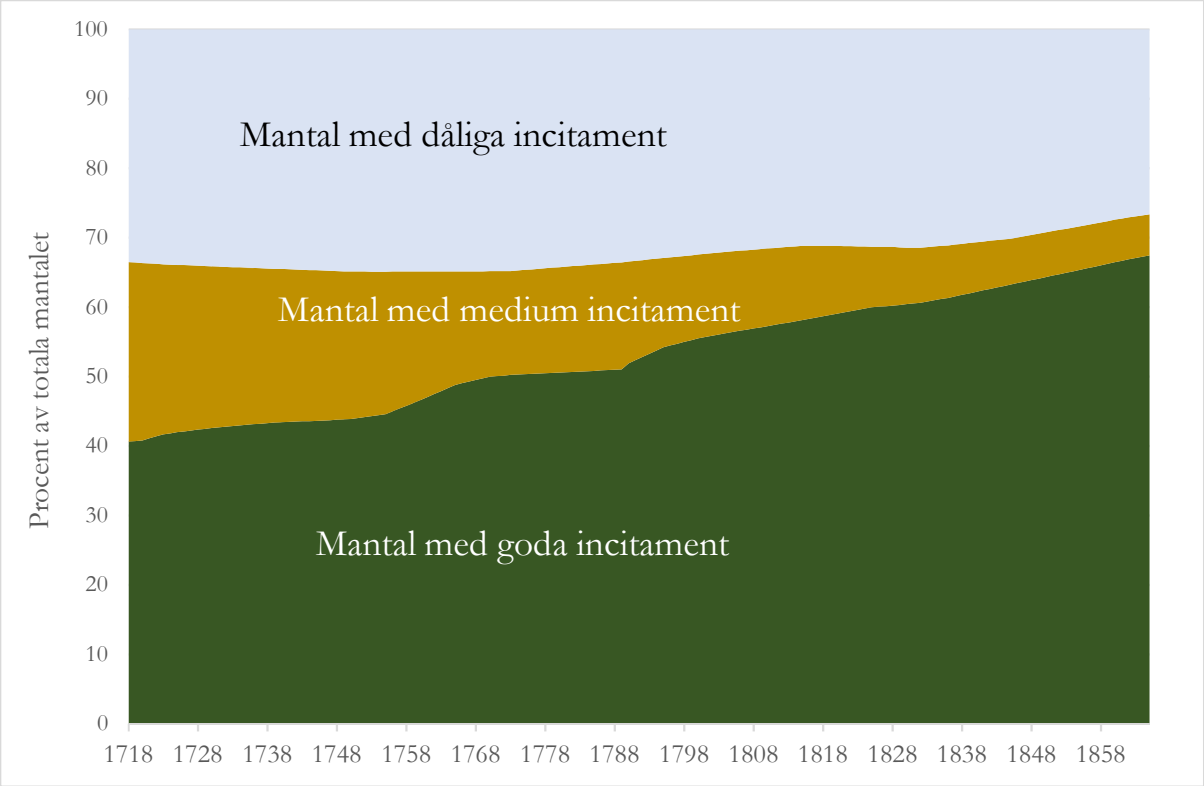

Källor: se text.

6.3 De ofrälses frammarch

Den tredje frågan rör de ofrälses frammarsch. De ofrälse grupperna, både bönder och mellangruppen, expanderade sin kontroll av jorden under perioden. Med hjälp av datasettet kan vi visualisera denna utveckling, något jag gör i figur 8 nedan. Expansionen skedde, som jag redan beskrivit, på två sätt: dels genom ofrälses köp av frälsejord, dels genom ofrälses skatteköp av kronojord. Reglerna för detta varierade över tiden, och var olika för bönder respektive mellangruppen.

I figuren ser vi hur regeländringarna gör tydliga avtryck i utvecklingen, inte minst i den accelererade utvecklingen efter 1789. Men vi ser också hur jordinnehavet ökade även under perioder då förvärv i teorin var förbjudna.

Figur 8: ofrälse innehav av mantal, i procent av totalt mantal.

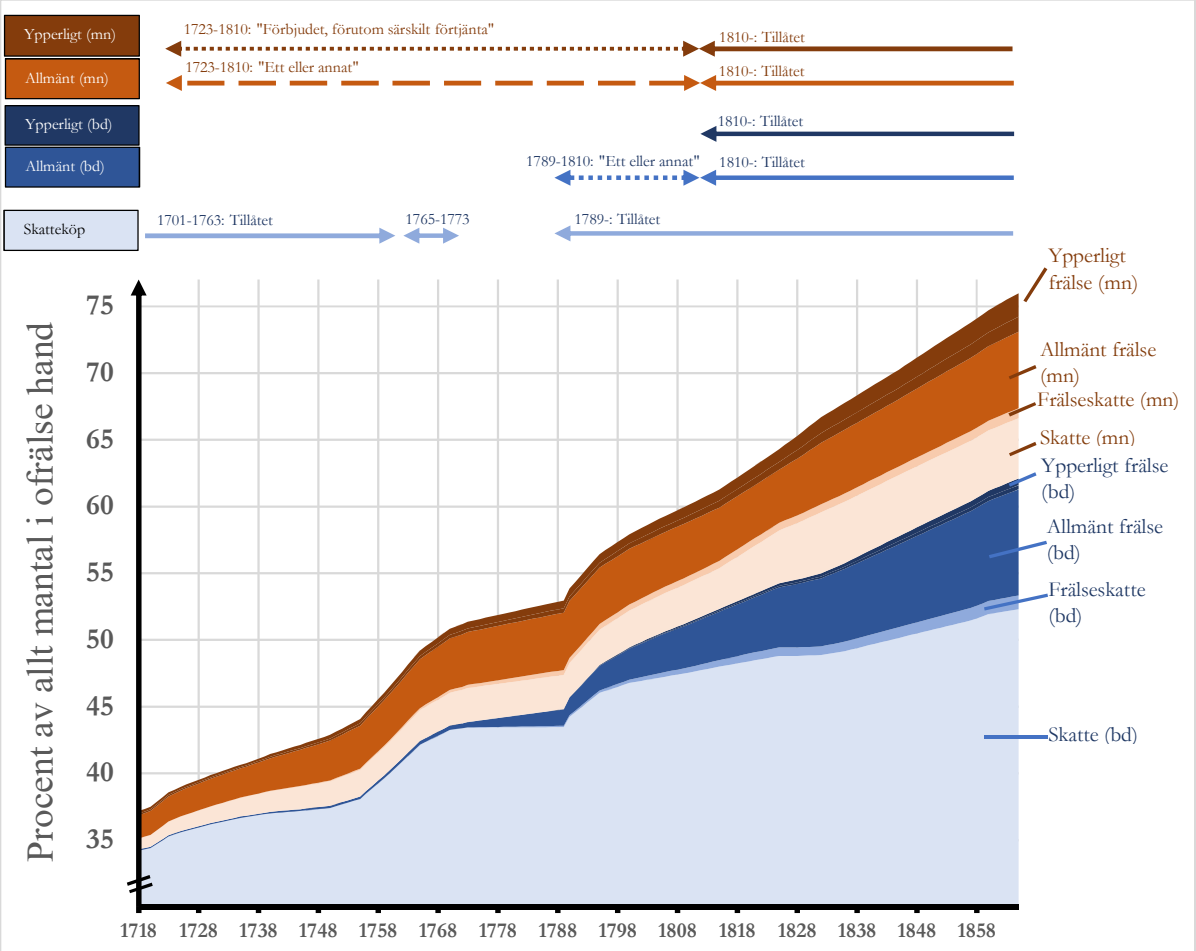

Not: Y-axeln är bruten. Allt under x-axeln utgörs av skattejord. Förkortningen ”mn” står för jord ägd av mellangruppen och ”bd” står för jord ägd av bönder. Källor: se text.

6.4 Avslutande kommentarer

Detta var bara några möjliga användningsområden av datan. Genom att heltäckande data nu finns tillgänglig digitalt så är det enkelt att använda den till att visualisera även andra utvecklingstrender. Den detaljerade meta-datan gör det också lättare att se hur robusta de enskilda indikatorerna är. I vissa fall rör det sig ju om ganska svepande antaganden, medan det i andra fall rör sig om mer fasta siffror. Förhoppningsvis så kan detta även användas som grund för att förfina och förbättra datan i framtiden.

Referenser

Primärmaterial

Bevillning (olika år), ”Generalsammandrag öfver // års bevillning”. Löpande. Riksdagsbiblioteket. Stockholm.

Canzler, Johann Georg (1776), "Mémoires pour servir à la connoissance des affaires politiques et économiques du royaume de Suède", London

Femårsberättelse (1828), ”Sammandrag länsvis af de kongl. Maj:ts befallningshafvandes till kongl. Maj:t år 1828 afgivne fem-års-berättelser. Åtföljande tabeller”, Stockholm

Femårsberättelse (1840), ”Sammandrag länsvis af de landshöfdinge-embetenas fem-års-berättelser för åren 1833–37. Åtföljande tabeller”, Stockholm

Femårsberättelse (1846), ”Sammandrag länsvis af de landshöfdinge-embetenas fem-års-berättelser för åren 1838–42. Åtföljande tabeller”, Stockholm

Femårsberättelse (1851), ”Sammandrag länsvis af de landshöfdinge-embetenas fem-års-berättelser för åren 1843–47. Åtföljande tabeller”, Stockholm

Femårsberättelse (1857), ”Sammandrag länsvis af de kongl. Maj:t befallningshafvandes embets berättelser för åren 1851–55. Åtföljande tabeller”, Stockholm

Forsell, Carl af (1831), ”Statistik öfver Sverige, grundad på offentliga handlingar”, Stockholm

Forsell, Carl af (1834), ”Socken statistik öfver Sverige”, Stockholm

Forsell, Carl af (1839), ”Anteckningar och statistiska upplysningar öfver Sverige”, Stockholm

Forsell, Carl af (1844), ”Statistik öfver Sverige grundad på offentliga handlingar. Jemte en karta öfver den nordiska halfön”, Stockholm

Hammar, Åke (1860), "Sockenstatistik öfver Sverige, efter C. af Forsells socken-statistik: Utarbetad samt tillökad efter nyare officiella källor och handlingar”, Stockholm

Mantalslängderna för Bärfendals socken år 1785. Riksarkivet.

Uppslagsverk (refererat efter uppslagsord)

Svenskt Biografiskt Lexikon (SBL), https://sok.riksarkivet.se/sbl/Start.aspx, hämtad 2021

SLS (Svenska litteratursällskapet i Finland) (2020), ”Förvaltningshistorisk ordbok”, http://fho.sls.fi, hämtad 2020.

Meijer (huvudredaktör), (1905), "Nordisk familjebok. Konversationslexikon och realencyklopedi. Ny, reviderad och rikt illustrerad upplaga", Stockholm

Dahlberg, Gunnar och Johansson, Ivar (utgivare) (1941), ”Svenskt lantbrukslexikon”, Stockholm

Sekundärkällor

Aspvall, G. (1966), “The sale of crown land in Sweden. The introductory epoch 1701–1723”, Scandinavian Economic History Review, 1966, 9(1):3-28

Bäärnhielm, Mauritz (2014), ”Arrende och agrarpolitik i Sverige. En historisk översikt”, i Att bruka men inte äga. Arrende och annan nyttjanderätt till mark i svenskt jordbruk från medeltid till idag”, Wästfelt, Anders (redaktör). Uppsala.

Carlén, Octavia (1861), ”Drottningholm. Dess historia, samlingar och närmaste omgifningar”, Stockholm

Carlsson, Carl Mikael (2016), ”Det märkvärdiga mellantinget: Jordbrukares sociala status i omvandling 1780–1900”, avhandling, Stockholm

Carlsson, Sten (1947), "Ståndssamhälle och ståndspersoner".

Carlsson, Sten (1961), ”Svensk historia II. Tiden efter 1718”, Stockholm

Ekeberg, Birger (1911), "Om frälseränta. En rättshistorisk utredning", Stockholm

Ericsson, Lars (2002), ”Svenska knektar. Indelta soldater, ryttare och båtsmän i krig och fred”, Falun

Ernby, Eibert (2006), ”Margareta Hvitfeldts donation: vision och verklighet”, Uddevalla: Bohusläns museum förlag

Gadd, Carl-Johan (2000), ”Det svenska jordbrukets historia. Band 3. Den agrara revolutionen: 1700–1870”, Borås

Gadd, Carl-Johan (2020), ”Jordnaturernas fördelning i Sveriges län år 1700. En rekonstruktion, samt en jämförelse med förhållandena vid 1500-talets mitt”, Göteborg Papers in Economic History, no. 27, Augustus 2020.

Granér, Staffan (2002), ”Samhävd och rågång. Om egendomsrelationer, ägoskiften och marknadsintegration i en värmländsk skogsbygd 1630–1750”, avhandling, Göteborg

Grill, Claes (1855), ”Statistiskt sammandrag af svenska indelningsverket. Första bandet”, Facsimileutgåva med register 1978. Utgiven av landsarkivet i Göteborg och föreningen genealogisk ungdom.

Hecksher, Eli (1935), ”Sveriges Ekonomiska historia från Gustav Vasa. Första delen. Före frihetstiden. Första boken.”, Stockholm

Hecksher, Eli (1936), ”Sveriges Ekonomiska historia från Gustav Vasa. Första delen. Före frihetstiden. Andra boken.”, Stockholm

Hecksher, Eli (1944), "Ett kapitel ur den svenska jordbesittningens historia. Skatteköpen under 1700-talet", Ekonomisk Tidskrift, Årg. 46, n:r 2 (Jun., 1944)

Herlitz, Lars (1974), ”Jordegendom och ränta. Omfördelningen av jordbrukets merprodukt i Skaraborgs län under frihetstiden”, meddelanden från ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet, 31, Lund

Hill, Örjan (1991), ”Kanske folket är fattigt. Gårdar i Tärby socken under 16- och 1700-talen”, Borås

Holmbäck, Åke (1918), ”Om rekognitionsskogar och under bruk skatteköpta hemman”, svensk juristtidning, häfte 1, 1918, sid 280–287.

Lindgren, Mattias (2021), ”Svenska jordnaturer 1718-1865”, excelfil, version 1, https://www.ekh.lu.se/en/research/economic-history-data/mantal

Lindström, Jonas (2014), “Skattelandbor och hälftenbrukare. Jordägare och arrende under 1600- och 1700-talen”, i Att bruka men inte äga. Arrende och annan nyttjanderätt till mark i svenskt jordbruk från medeltid till idag”, Wästfelt, Anders (redaktör). Uppsala.

Myrdal, Janken (1996), "Jordägandet i Sverige från 1500-tal till 1800-tal", i Landbon, ladan och lagen och hägnaderna, arbetstiden och bygdelaget samt ytterligare 20 agrarhistoriska artiklar, red. Perlinge, Anders.

Olsson, Mats och Svensson, Patrick (2010), ”Agricultural growth and institutions: Sweden, 1700–1860”, European Review of Economic History, 14, 275–304.

Olsson, Mats och Svensson, Patrick (2016), ”The landlord lag – productivity on peasant farms and landlord demesnes during the agricultural revolution in Sweden 1700–1860”, Scandinavian Economic History Review, 64:1, 55-71

Olsson, Mats (2002), ”Storgodsdrift. Godsekonomi och arbetsorganisation i Skåne från dansk tid till mitten av 1800-talet.”, Malmö

Olsson, Mats (2005), ”Skatta dig lycklig. Jordränta och jordbruk i Skåne 1660–1900”, Södertälje

Olsson, Ragnar (1948), "Riksdagsmannavalen till bondeståndenunder den senare delen av frihetstiden (1740–1772)", Lund

Riksdagen (1882), ”Skatteregleringenskommiténs betänkande II. Tabeller. A Direkta skatter och besvär till stat och kommun”

Rydin, H. L. (1882), "Reservationer vid skatteregleringenskomiténs underdåniga utlåtande och förslag angående skatteförhållandena i riket", Bihang till betänkande 4.

SOU (1923:71), ”Kyrkofondkommitén Betänkande och förslag angående förvaltningen av kyrkofonden och övriga till prästerskapets avlöning anslagna medel”

Sundberg, Halvar (1948), “Kyrkorätt”, Helsingfors

Thisner, Fredrik (2011), ”Indelta inkomster. En studie av befälets indelning vid Upplands och Västerbottens infanteriregementen 1721–1833”, Konferenspapper, Uppsala universitet/Försvarshögskolan

Thore, Anders (2001), ”Akademibondens plikt, universitets rätt. Feodala produktionsförhållanden vid Uppsala universitets gods 1650–1790”, avhandling, Uppsala

Ulväng, Göran (2013), ”Betydelsen av att äga en herrgård. Herrgårdar, ståndsgårdar och gods i Uppsala län under 1700- och 1800-talet”, Historisk tidskrift för Finland årg. 98 2013:2

Wiking-Faria, Pablo (2009), “Freden, friköpen och järnplogarna. Drivkrafter och förändringsprocesser under den agrara revolutionen i Halland 1700–1900”, Göteborg

Appendix. Beskrivning av excelfilen och tabellutdrag

Excelfilen består av fem flikar. Flik tre och fyra är de som innehåller data som kan användas, medan flik ett och två bara tjänar som en dokumentation av hur datasetet har satts samman.

Tabell A1. Flikarna i excelfilen

Flik	Beskrivning
0. om filen	Allmän information om excelfilen.
1. rådata huvudkategorier	Här återfinns alla källor för skatte, krono, frälse och total. Datan är organiserade källa för källa, uppifrån och ned. Längst ned finns de data jag valt att använda mig av. Varje kolumn motsvarar ett år, men en kolumn innehåller bara data från en källa. Således finns ibland flera kolumner för samma år.
2. beräknade data	Här finns data för de huvudsakliga underkategorierna.
3. huvuddataset	Använd i första hand detta dataset. Här finns data för alla de kategorier för vilket det finns åtminstone någon information.
4. data med extrapoleringar	Här finns data för alla underkategorier för alla år, men vissa av observationerna bygger på vågade extrapoleringar (se metadatan och dokumentationen för mer information). Dessa extrapoleringar kan inte användas för att säga något om hur variabeln utvecklades över tid. Datasetet kan bara användas för att ge en ungefärlig bild av den totala fördelningen av mantal ett visst år.

I varje flik finns datan högst upp och källorna längst ned, i samma ordning. Om det saknas en källa för en siffra så är siffran interpolerad. Varje variabel har en variabelkod. Dessa beskrivs ovan i slutet avsnitt 4.

Tabell A2. Tillgängliga data för de tre huvudkategorierna.

År	Skatte	Krono	Frälse	Totalt	Använt	Beräknat från	Källa	Detalj	Källans källa	Hur datan presenteras
1700	21 159	23 819	22 030	67 008	ja	Som det står	Heckscher (1935)	Bilaga IV, tabell 2.	Rydin (1882), sidan 139.	De tre jordnaturerna presenteras direkt
1705	22 511	22 467			ja	Beräknad av mig	Heckscher (1944)	Tabell I.	Tycks bygga på primärmaterial.	Data på skatteköpta mantal
1710	23 183	21 795			ja	Beräknad av mig	Heckscher (1944)	Tabell I.	Tycks bygga på primärmaterial.	Data på skatteköpta mantal
1715	23 423	21 555			ja	Beräknad av mig	Heckscher (1944)	Tabell I.	Tycks bygga på primärmaterial.	Data på skatteköpta mantal
1718			21 839		ja	Som det står	Carlsson (1947)	tab 25.	Bearbetning av jordeböcker, samt i vissa fall andra utnyttjade källor.	Mantal för ypperligt och allmänt frälse.
1720	23 942	21 036			ja	Beräknad av mig	Heckscher (1944)	Tabell I.	Tycks bygga på primärmaterial.	Data på skatteköpta mantal
1723	24 664	20 314			ja	Beräknad av mig	Heckscher (1944)	Tabell I.	Tycks bygga på primärmaterial.	Data på skatteköpta mantal
1725	24 943	20 035			ja	Beräknad av mig	Heckscher (1944)	Tabell I.	Tycks bygga på primärmaterial.	Data på skatteköpta mantal
1730	25 503	19 475			ja	Beräknad av mig	Heckscher (1944)	Tabell I.	Tycks bygga på primärmaterial.	Data på skatteköpta mantal
1735	26 000	18 978			ja	Beräknad av mig	Heckscher (1944)	Tabell I.	Tycks bygga på primärmaterial.	Data på skatteköpta mantal
1740	26 388	18 590			ja	Beräknad av mig	Heckscher (1944)	Tabell I.	Tycks bygga på primärmaterial.	Data på skatteköpta mantal
1745	26 669	18 309			ja	Beräknad av mig	Heckscher (1944)	Tabell I.	Tycks bygga på primärmaterial.	Data på skatteköpta mantal
1750	26 991	17 987			ja	Beräknad av mig	Heckscher (1944)	Tabell I.	Tycks bygga på primärmaterial.	Data på skatteköpta mantal
1750			21 816	66 381	ja	Som det står. Siffran gäller "1700-talets mitt"	Carlsson (1947)	Tabell 24.	Bearbetning av jordeböcker, samt i vissa fall andra utnyttjade källor.	Mantal frälse
1755	27 595	17 383			ja	Beräknad av mig	Heckscher (1944)	Tabell I.	Tycks bygga på primärmaterial.	Data på skatteköpta mantal
1760	29 038	15 940			ja	Beräknad av mig	Heckscher (1944)	Tabell I.	Tycks bygga på primärmaterial.	Data på skatteköpta mantal
1765	30 617	14 361			ja	Beräknad av mig	Heckscher (1944)	Tabell I.	Tycks bygga på primärmaterial.	Data på skatteköpta mantal

Tabell A2. Fortsättning

År	Skatte	Krono	Frälse	Totalt	Använt	Beräknat från	Källa	Detalj	Källans källa	Hur datan presenteras
1770	31 511	13 467			ja	Beräknad av mig	Heckscher (1944)	Tabell I.	Tycks bygga på primärmaterial.	Data på skatteköpta mantal
1772			21 898		nej	Som det står.	Carlsson (1947)	Tabell 28.	Bearbetning av jordeböcker, samt i vissa fall andra utnyttjade källor.	Mantal för ypperligt och allmänt frälse.
1772	31 085	13 461	21 701	66 247	bara frälse	Som det står.	Heckscher (1935)	Bilaga IV, Tabell 2.	Canzler (1776)	De tre jordnaturerna presenteras direkt.
1773	31 725	13 253			ja	Beräknad av mig	Heckscher (1944)	Tabell I.	Tycks bygga på primärmaterial.	Data på skatteköpta mantal
1789	31 750	13 228			ja	Beräknad av mig	Heckscher (1944)	Tabell I.	Tycks bygga på primärmaterial.	Data på skatteköpta mantal
1790	32 260	12 718			ja	Beräknad av mig	Heckscher (1944)	Tabell I.	Tycks bygga på primärmaterial.	Data på skatteköpta mantal
1795	33 562	11 416			ja	Beräknad av mig	Heckscher (1944)	Tabell I.	Tycks bygga på primärmaterial.	Data på skatteköpta mantal
1800	34 150	10 828			ja	Beräknad av mig	Heckscher (1944)	Tabell I.	Tycks bygga på primärmaterial.	Data på skatteköpta mantal
1805	34 515	10 463			ja	Beräknad av mig	Heckscher (1944)	Tabell I.	Tycks bygga på primärmaterial.	Data på skatteköpta mantal
1810	34 866	10 112			ja	Beräknad av mig	Heckscher (1944)	Tabell I.	Tycks bygga på primärmaterial.	Data på skatteköpta mantal
1815	35 265	9 713			ja	Beräknad av mig	Heckscher (1944)	Tabell I.	Tycks bygga på primärmaterial.	Data på skatteköpta mantal
1825	35 719	8 298	21 581	65 597	ja	Som det står	Forsell (1834)	Sid 8.	"Kammar kollegii special jordeböcker för år 1825". Forsell (1834) är förövrigt inkluderat i Heckschers data.	De tre jordnaturerna presenteras direkt.
1825	35 700		21 700		nej	Som det står	Carlsson (1947)	Sid 164.	Bearbetning av jordeböcker, samt i vissa fall andra utnyttjade källor.	Avrundade siffror, skatte och frälse.
1828	35 642	8 205	21 853	65 699	nej	Beräknat av mig, med en del antaganden	Forsell (1831)	Sid 80.	Oklart.	Jag har gissat hur de olika kategorierna matchar de tre jordnaturerna.
1828	35 850	8 248	21 502	65 600	ja	Beräknat av mig, med ett mindre antal antaganden.	Femårsberättelse 1828	Finns bara en tabell	Av landshövdingarna insamlat material. Jag förmodar att det bygger på primärmaterial.	Behövde gissa jordnaturer i ett mindre antal fall
1832	36 000		21 000		nej	Som det står	Carlsson (1947)	Sid 165.	Bearbetning av jordeböcker, samt i vissa fall andra utnyttjade källor.	Avrundade siffror, skatte och frälse.
1836	36 059	7 736	21 424	65 219	ja	Som det står, med korrigering av summeringen.	Forsell (1839)	Sid 215.	Kammarrättens förvarade taxeringslängder	De tre jordnaturerna presenteras direkt.

Tabell A2. Fortsättning

År	Skatte	Krono	Frälse	Totalt	Använt	Beräknat från	Källa	Detalj	Källans källa	Hur datan presenteras
1842	35 718	7 767	21 516	65 002	nej	Beräknat av mig, med en del antaganden	Forsell (1844)	Sid 126-130.	Femårsberättelse för detta år	Jag har gissat hur de olika kategorierna matchar de tre jordnaturerna.
1845			21 000		nej	Som det står	Carlsson (1947)	Sid 168.	Uppskattat av Carlsson från diverse källor.	Avrundade siffror.
1847	36 071	7 284	21 531	64 885	nej	Beräknat av mig	Femårsberättelse för detta år	Flera band, länsvis.	Av landshövdingarna insamlat material. Förmodar att det bygger på primärmaterial.	Jag har gissat hur olika kategorier matchar de tre jordnaturerna. Uppställningen skiljer sig åt länsvis.
1857	38 005	6 528	21 570	66 103	ja	Som det står	Hammar (1860)	Sid 79.	Mantalslängderna för år 1857	De tre jordnaturerna presenteras direkt.
1860	38 416	6 355	21 501	66 273	ja	Som det står, med mindre justeringar	Femårsberättelse för detta år	NA	Av landshövdingarna insamlat material. Förmodar att det bygger på primärmaterial.	De tre jordnaturerna presenteras direkt. Jag gjorde mindre justeringar för saknade observationer.
1865	38 694	6 058	21 590	66 342	ja	Som det står	Femårsberättelse för detta år	NA	Av landshövdingarna insamlat material. Förmodar att det bygger på primärmaterial.	De tre jordnaturerna presenteras direkt.
1870	38 857	5 752	21 664	66 273	ja	Som det står	Femårsberättelse för detta år	NA	Av landshövdingarna insamlat material. Förmodar att det bygger på primärmaterial.	De tre jordnaturerna presenteras direkt.
1875	39 284	5 694	21 662	66 639	ja	Som det står	Femårsberättelse för detta år	NA	Av landshövdingarna insamlat material. Förmodar att det bygger på primärmaterial.	De tre jordnaturerna presenteras direkt.
1878	39 850	5 152	21 654	66 656	nej	Som det står	Heckscher (1935)	Bilaga IV, tabell 2.	Skatteregleringskomittens tabeller (1882) A ser. A tabb 1 & 2.	De tre jordnaturerna presenteras direkt.
1880	39 467	5 597	21 695	66 758	ja	Som det står	Femårsberättelse för detta år	NA	Av landshövdingarna insamlat material. Förmodar att det bygger på primärmaterial.	De tre jordnaturerna presenteras direkt.
1885	39 614	5 521	21 717	66 853	ja	Som det står	Femårsberättelse för detta år	NA	Av landshövdingarna insamlat material. Förmodar att det bygger på primärmaterial.	De tre jordnaturerna presenteras direkt.

Noter: ”Använt” indikerar huruvida observationen inkluderats i mitt slutliga dataset. ”Beräknat från” indikerar om jag kunnat ta datan precis som den stod i källan, eller om jag var tvungen att bearbeta datan på något sätt. ”Detalj” redovisar var i källan materialet återfunnits. ”Hur datan presenteras” indikerar vad det är för typ av data som presenteras i källan,

Tabell A3. Skattningar av förmedlat mantal i olika kategorier för valda nyckelår.

Kod	S006	S008	S009	K100	K200	F146	F148	F149	F156	F158	F159	F266	F268	F269	F276	F278	F279
Jord-natur	Skatte	Skatte	Skatte	Krono, ej boställen	Krono, boställen	Frälse, allmän, frälseskatte	Frälse, allmän, frälseskatte	Frälse, allmän, frälseskatte	Frälse, allmän, ej frälse-skatte	Frälse, allmän, ej frälseskatte	Frälse, allmän, ej frälseskatte	Frälse, ypperlig, rå och rör	Frälse, ypperlig, rå och rör	Frälse, ypperlig, rå och rör	Frälse, ypperlig, säteri	Frälse, ypperlig, säteri	Frälse, ypperlig, säteri
Ägs av	Bonde	Mellan-grupp	Adel	Kronan	Kronan	Bonde	Mellan-grupp	Adel	Bonde	Mellan-grupp	Adel	Bonde	Mellan-grupp	Adel	Bonde	Mellan-grupp	Adel
1718	22 866	531	337	17 152	4 092	0,5	8,8	105	62	1 161	13 917	0,9	75	2 295	1,6	134	4 079
1720	22 978	590	374	16 944	4 092	0,5	10	116	62	1 197	13 869	0,8	74	2 296	1,4	132	4 081
1723	23 555	679	430	16 222	4 092	0,6	12	131	63	1 250	13 797	0,7	72	2 297	1,2	128	4 083
1725	23 767	720	456	15 943	4 092	0,7	13	141	63	1 286	13 749	0,6	71	2 298	1,0	126	4 085
1730	24 161	822	521	15 383	4 092	0,8	17	166	65	1 374	13 629	0,3	68	2 300	0,5	121	4 089
1735	24 491	924	585	14 886	4 092	0,9	21	191	66	1 462	13 510	0,1	65	2 302	0,1	115	4 093
1736	24 535	944	598	14 808	4 092	1,0	22	196	67	1 480	13 487	0,0	64	2 303	0,0	114	4 093
1740	24 712	1 026	650	14 498	4 092	1,3	26	215	78	1 627	13 304	0,1	76	2 290	0,1	134	4 071
1745	24 827	1 128	715	14 217	4 092	1,7	33	237	92	1 810	13 077	0,1	90	2 275	0,2	160	4 044
1750	24 982	1 230	779	13 895	4 092	2,1	40	258	107	1 992	12 852	0,2	104	2 260	0,3	185	4 017
1754	25 332	1 311	831	13 412	4 092	3,1	56	334	118	2 121	12 581	0,2	116	2 254	0,4	206	4 006
1755	25 419	1 332	844	13 291	4 092	3,5	61	353	124	2 150	12 512	0,3	120	2 251	0,6	212	4 002
1760	26 695	1 434	909	11 848	4 092	5,6	84	445	154	2 296	12 173	0,7	138	2 240	1,3	246	3 981
1765	28 108	1 536	973	10 269	4 092	8,3	110	533	184	2 437	11 839	1,1	157	2 228	2,0	279	3 960
1770	28 835	1 638	1 038	9 375	4 092	11	138	618	213	2 573	11 510	1,6	176	2 216	2,8	312	3 939
1771	28 873	1 658	1 051	9 304	4 092	12	144	635	219	2 600	11 445	1,6	180	2 213	2,9	319	3 934
1772	28 911	1 679	1 064	9 232	4 092	13	150	651	225	2 626	11 380	1,7	183	2 211	3,1	326	3 930
1789	28 961	1 707	1 082	9 136	4 092	71	249	893	811	2 862	10 255	6,4	221	2 156	11	384	3 744
1790	29 470	1 708	1 082	8 626	4 092	78	254	904	879	2 855	10 176	8,1	226	2 149	14	391	3 726
1795	30 668	1 771	1 123	7 324	4 092	119	276	958	1 218	2 817	9 786	17	248	2 114	29	427	3 639
1800	31 152	1 835	1 163	6 736	4 092	166	297	1 007	1 551	2 776	9 405	26	271	2 079	44	462	3 553
1805	31 414	1 898	1 203	6 371	4 092	219	318	1 050	1 879	2 733	9 031	35	293	2 044	59	497	3 469
1810	31 661	1 962	1 243	6 020	4 092	270	339	1 095	2 146	2 699	8 709	45	315	2 008	76	530	3 383
1813	31 838	2 000	1 268	5 781	4 092	303	352	1 119	2 305	2 678	8 518	51	328	1 987	86	550	3 332
1815	31 956	2 025	1 284	5 620	4 093	326	360	1 134	2 409	2 663	8 393	55	337	1 972	92	563	3 299

Tabel A3. Fortsättning.

Kod	S006	S008	S009	K100	K200	F146	F148	F149	F156	F158	F159	F266	F268	F269	F276	F278	F279
Jord-natur	Skatte	Skatte	Skatte	Krono, ej boställen	Krono, boställen	Frälse, allmän, frälseskatte	Frälse, allmän, frälseskatte	Frälse, allmän, frälseskatte	Frälse, allmän, ej frälse-skatte	Frälse, allmän, ej frälseskatte	Frälse, allmän, ej frälseskatte	Frälse, ypperlig, rå och rör	Frälse, ypperlig, rå och rör	Frälse, ypperlig, rå och rör	Frälse, ypperlig, säteri	Frälse, ypperlig, säteri	Frälse, ypperlig, säteri
Ägs av	Bonde	Mellan-grupp	Adel	Kronan	Kronan	Bonde	Mellan-grupp	Adel	Bonde	Mellan-grupp	Adel	Bonde	Mellan-grupp	Adel	Bonde	Mellan-grupp	Adel
1820	31 980	2 312	1 200	4 910	4 096	386	380	1 169	2 668	2 626	8 084	65	358	1 937	109	594	3 216
1825	32 003	2 599	1 117	4 200	4 098	429	380	1 143	2 944	2 606	7 839	76	379	1 901	125	625	3 134
1830	31 984	2 885	1 033	4 020	4 101	413	373	947	3 232	2 915	7 403	87	450	1 813	143	737	2 969
1832	31 955	3 000	1 000	3 891	4 102	428	388	924	3 331	3 019	7 191	91	478	1 777	150	781	2 904
1835	32 033	3 000	1 000	3 697	4 103	453	399	897	3 501	3 089	6 940	105	494	1 743	171	804	2 838
1836	32 059	3 000	1 000	3 633	4 104	461	403	889	3 557	3 111	6 857	109	499	1 731	178	812	2 816
1840	32 430	3 000	1 000	3 401	4 106	494	418	854	3 782	3 196	6 531	129	525	1 704	209	850	2 759
1845	32 893	3 000	1 000	3 110	4 108	529	429	799	4 071	3 296	6 147	153	558	1 670	247	898	2 690
1857	34 005	3 000	1 000	2 970	3 558	623	473	661	4 792	3 633	5 080	188	673	1 577	299	1 068	2 505
1860	34 416	3 000	1 000	2 935	3 420	647	482	628	4 972	3 701	4 829	194	692	1 531	307	1 095	2 424
1865	34 694	3 000	1 000	2 867	3 191	686	495	576	5 272	3 802	4 424	211	746	1 505	332	1 174	2 368

Notera att tabellen använder data från det utökade datasetet ”data med extrapoleringar” som innehåller en del grova gissningar (se text och metadata för mer detaljer). Detta gäller framförallt frågan om hur stor del av den bondeägda allmänna frälsejorden som var frälseskatte, och hur stor del av den bondeägda ypperliga frälsejorden som var säterier. Vidare rör det storleken på frälseskattejorden före 1813 och efter 1845. Slutligen rör det storleken på den av icke-bönder ägda skattejorden efter 1832.